

Papp Miklós

Flow a tanulásban

A tehetségfejlesztés személyes, családi, pedagógiai és spirituális feltételei

Szerkesztette: Ferenczi Beáta
Szaklektor: Sztancsik Veronika

Kiadja: Hajdúdorogi Főegyházmegye, Debrecen
Felelős kiadó: Dr. Sivadó Csaba

© 2015, Cseh Gyöngyi, Erdei Sándor,
Farkasné Soltész Erzsébet, Ferenczi Beáta, Kiss Gabriella,
Dr. Papp Miklós, Dr. Soltész János, Torma Zita

Technikai kivitelezés koordinációja: Projekt-Team DTP Stúdió

ISBN 978-615-5548-03-1

A kiadvány a TÁMOP-3.1.17-15-2015-0001 projekt
„Várunk” – Minőségi köznevelés a Hajdúdorogi Egyházmegyében
támogatásával jelent meg

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális

TARTALOM

A szerkesztő előszava 7

I. RÉSZ: ELMÉLET

Cseh Gyöngyi
Gondolatok a pozitív pedagógiáról 11

Dr. Soltész János
A szeretet vázlatja a Biblia alapján 25

Dr. Papp Miklós
Flow a tanulásban – A tehetségfejlesztés személyes,
családi, pedagógiai és spirituális feltételei 51

Erdei Sándor
A pedagógus mint vezető 103

Ferenczi Beáta
Az érzelmeink kialakulásában szerepet játszó
tényezők 127

II. RÉSZ: GYAKORLAT

Ferenczi Beáta

Flow a tanulásban

A tehetségfejlesztés személyes, családi, pedagógiai és spirituális feltételei

Csikszentmihályi Mihály vallomása szerint szülőfaluja iskolájának kapujára az van vésve: „A tudás gyökerei keserűek, de a gyümölcsei édesek.” Ebben a szellemben nevelték tanítói és a szülei is, s egyszer édesapja azt találta mondani: „*Ne keverj munkát mulatsággal! A kettő nem megy együtt!*” Valahogy már akkor bölcsen belátta: a felnőtteknek ebben nincs igazuk, a munka és az öröm járhat együtt, a tudás gyökereinek nem muszáj keserűnek lenni. Innen indult tudományos érdeklődése, pszichológiai kutatása: Milyen az a munkavégzés, ami örömmel jár együtt? Az örömmel végzett munka hatékonyabb-e? Milyen öröm a szárnyaló munkavégzés közben érzett öröm?

I. A flow elmélete

A „flow” magyarul „áramlást” jelent, s a világhírű pszichológus az olyan élményeket nevezte „áramlásnak”, *amikor az ember belefeledkezik abba, amit csinál, abban nem fárad el, s valami kimondhatatlan gyönyörűség járja át az ember szívét.* Az életben vannak ilyen alkalmak, amikor szinte átszellemülünk, s munkavégzés szárnyal. Ilyen tökéletes élményt, áramlást érez a festő, amikor a mű szinte magát festi; ilyen a babázás, amikor a gyermek belefeledkezik a játékba; ilyen az olvasás, amikor órákon át le sem tudjuk tenni a könyvet; ilyen egy nehezen megoldható feladat önfelelt boncolgatása stb. Ilyenkor az élményben annyira feloldódunk, hogy minden más eltörpül mellette, megszűnik a görcsös önreflexió, s a tevékenységet bármi áron folytatni akarjuk, magáért a tevékenységért.

A kérdés az: tudatosan hogyan lehetne *előidézni* a tökéletes élményt munka közben? Az oktatásban, a tanórákon hogyan lehetne felidézni a flow dinamikáját, hogy a tanulás hatékonyabb, örömtelibb legyen? Mivel életünk nagy részét munkával, tevékenységgel, találkozásokkal töltjük, létkérdés, hogyan tudjuk ezeket az eseményeket áramlatélménnyé alakítani. Mindezek miatt az egyénnek, a pedagógusnak, az Egyháznak is érdeke a kutatás.

Csikszentmihályi sajátos empirikus kutatással vetette bele magát a rejtélybe: igen nagy számú alanyt adott egy csipogót, akiknek a nap bizonyos pillanatiban rögzíteniük kellett tevékenységeiket és szubjektív érzéseiket. Egy évtizednyi kutatás, sok ezer kérdőív feldolgozása után a következő feltételeket állapították meg a flow élmény létrejövételéhez:

1.A figyelem összpontosítása

*A figyelem a legfontosabb eszközünk a tevékenység minőségének javításához.*¹ Millió információ és hatás ér minket folyamatosan, és a figyelemnek ki kell szűrnie a lényeges dolgokat, a perifériára száműzni a lényegteleneket, tudnia kell az emlékek és tervek özönéből is a vonatkozókat megidézni. Aki a figyelmét uralni tudja, azt nem lehet könnyen elterelni a tevékenységétől, nehezen zökken ki, tud a lényegben elfáradni, s nem a lényegtelenekben. „Ha valaki nem tudja megszervezni a gondolatait, figyelmét mindig az abban a pillanatban a legnagyobb problémát jelentő dolgok fogják magukra vonni.”² A tevékenységben való előrehaladáshoz felbecsülhetetlen érték a jól figyelni tudás. Nem tud dönteni, alkotni, változtatni, aki nem észlel, nem lát. A figyelem kiművelése így minden örömteli tevékenységnek, hatékony munkának, elmélyült imának a kikerülhetetlen előfeltétele. Figyelem nélkül nem lehet semmilyen munkát elvégezni, nem tud létrejönni valódi találkozás. „Amikor valaki nem ura pszichikai energiájának, sem tanulásra, sem valódi öröm átérésére nem lesz képes.”³

Persze a figyelem magas szintű koncentrációja nem megy önerőből, belső aszketikus teljesítményből: kell, hogy a cél, a feladat vonzó legyen és elegendően nehéz ahhoz, hogy a figyelem ne szórja szét magát. A flow élményről sokan mondják, hogy *egybeolvad a tevékenység és a figyelem*, az ember teljesen belefeledkezik abba, amit csinál, szinte eltűnik a határ a cselekvő én és a cselekvés között. A flow élményben ezért látszólagos erőfeszítés nélkül cselekszünk: nem látunk görcsös erőfeszítést, aszketikus akaratfegyelmezést, hanem szárnyalást. A valóságban mégis működik a háttérben erőfeszítés, koncentráció, szaktudás: igenis képes az ember fizikailag és a mentálisan is kimerülni. Ami mégis csodaszép: a flowban az egyik cselekedet nyugodtan követi a másikat, a tudat nyugodtan dolgozik. A mindennapi életben állandóan reflektálunk magunkra, figyelünk a külső-belső hangokra, megkérdőjelezzük cselekedeteinket. A flowban nincs szükség állandó és görcsös önreflexióra, mert a tevékenység mágikusan vonz, magával sodor minket.⁴

Roppant izgalmas *összevetni a figyelem elmélyülését az imádsággal, a Liturgiával*. Amikor a Végtelennel találkozunk, akkor tudni kell „félretenni minden földi gondot”, a Láthatatlanra, Megfoghatatlanra, Kifürkészhetetlenre figyelni. Nem egy gondolat nélküliség a cél, nem a gondolatvilág üressége és megállása, hanem a gondolkodás, a figyelem előrelendülése a Transzcendens felé. Az imában, a Liturgián állandóan harcolunk az oda nem illő gondolatok ellen, a figyelem szétszóródása ellen, a gondolatnélküliség ellen. A lelki írók azt ajánlják: az ember úgy feszítse meg a figyelmét, mint a húrt: ne legyen túl feszes, de laza sem. Egy viszonylag erősen megfeszített figyelem lehet képes felülemelkedni a sokféle külső ingeren és belső gondolatkáoszon, s képes átvenni az Istentől ajándékozott meglátásokat. Krisztus felszólítását, miszerint „adjuk meg Istennek, ami az Istené, s az embernek, ami az emberé”, nem szabad csak a szétválasztás értelmében felfogni, hanem a mély összetartozást is látni kell. Ha megadjuk Istennek a figyelmet, akkor fogunk tudni figyelni embertársainkra, munkánkra, a tanulásra is. Ezért érdemes elmélyült figyelemre segíteni diákjainkat az imádságban, a Liturgián, a lelki programokon: a felülről is megszentelt figyelem termékeny lesz a tanulásban, a munkavégzésben.

2.Világos célok és folyamatos visszacsatolás

A flow élmény akkor jelentkezik egy tevékenység során, ha világosak a célok, tudjuk mit kell tennünk és a visszacsatolás, a visszajelzés azonnali. Vannak tevékenységek, ahol ez könnyű: világos

¹ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Az áramlat. Flow*, Akadémia, Budapest 2015, 59.

² CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Az áramlat. Flow*, 161.

³ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Az áramlat. Flow*, 121.

⁴ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Az áramlat. Flow*, 85.

a sportban, a játékban, hogy mit kell tenni (átütöni a labdát, berúgni a gólt) és a visszajelzés is kézenfekvő, az öröm is azonnali. Ezért szeretjük az ilyen tevékenységeket, de azt is tudnunk kell: nem minden tevékenység ad közvetlen visszacsatolást és örömet. Ha nagyobb lélegzetű munkát végzünk, tanulunk, akkor a gyümölcs meglátása és öröme későbbi lehet. Így tudni kell jól célokat kitűzni, s reálisan várni a visszajelzéseket, a gyümölcsöket. Ha pedig még a gyümölcs távoli, pontosan nem is átlátható (pedagógus, művész, pap szolgálata), akkor tudnia kell erősen azonosulni a tevékenységével: Most ezt csinálom, ez a következő lépés, ez az utam, ez vagyok én. Egy sebész azonnal látja az eredményt, de egy pedagógus olykor évtizedek múlva... *A világos célok és az azonnali visszajelzés szinte fokozzák az erőt, a cselekvést, míg a homályos célok és a ködös visszajelzés megbénítanak.* A pedagógus számára ezért rendkívül fontos a feladatokat lépésről-lépésre, pontosan feltárni, és azonnal visszajelezni, biztatni, ill. szeretettel korrigálni.

A Liturgia és az imádság jelentős a célok kitűzéséhez és a visszacsatoláshoz. Az imában a legnagyobb célra, Isten országára tekintünk, s ahhoz képest határozzuk meg a részcélok helyi értékét. Az imádság így egyáltalán nem elmenekülés a valóságtól, hanem az *első lépés* a valósághoz: az ember előbb felnéz, tervez, s utána veti bele magát aktívan az élet vezetésébe. A Liturgia első mondata is a legfőbb cél felmutatása: „Áldott az Atya, a Fiú és a Szentlélek országa!” Az imádságban mindig Isten motiváló tekintete elé állunk, ezért fontos az ikonokon Krisztus nagy szeme, figyelem. Sokszor kérjük: „tekints ránk”, „nézz le ránk”, „figyelj imádságunkra”. Isten figyelme visszacsatolást jelent: szeretetteljes biztatást ill. kontrollt. Az ima, a Liturgia így állandó tervezés és visszacsatolás, ezért tud hozzásegíteni, hogy flow élményben cselekedjünk.

3. Az éntudat háttérbe szorulása

Ha a tevékenység teljesen leköt, az elme nem gondolkodik a múlton, a távoli jövőn, s jelen jelentéktelen ingereivel sem foglalkozik. Az előtte lévő cél izgatja, *az éntudat szinte egybeolvad a tevékenységgel.* Az ember tevékenykedő ember lesz. Ha állandóan önmagunkon és a cselekvésen töprengünk, akkor elvész a cselekvéssel való egybeolvadás. A csapatjáték számára is elengedhetetlen, hogy mindenki elfeledkezzen önmagáról, s a csapat mozgására figyeljen. Ha eggyé válnak lelkileg, akkor sikerül fizikailag is együtt cselekedniük. Az énnel való foglalkozás ugyanis fogyasztja a pszichikai energiánkat⁵: ha nem érezzük magunkat biztonságban, akkor állandóan minden ingerre figyelni kell; ha nem vagyunk biztosak a cselekvésben, akkor állandóan mérlegelni kell, esetleg visszalépni; az állandó szorongás, lelkiismeret-furdalás szintén megbénít. Ha az énünk sérülékeny, ha a cselekvés nem biztos, akkor nem sikerül a cselekvésben teljesen elmerülő tevékenység, az áramlat. A szorongóan önmagát kémlelő személy és az egocentrikus-önző ember figyelme nem könnyed, nehéz elfordítani önmagáról a tekintetét. Ráadásul eleve bezárja magát, hiszen a jelen célkitűzéseit, a jelen önmaga megvalósítását igyekszik megvalósítani, így nem lesz nyitott az újra.⁶

Rendkívül izgalmas ez a paradoxonélmény: úgy tűnik, *a flowhoz el kell veszténünk éntudatunkat, egyé kell olvadnunk az önfeledt tevékenységgel, ugyanakkor a tevékenység után az éntudat megerősödik.* Úgy tűnik, mintha a sikeres énhez az ént időnként fel kellene adnunk. Ahhoz, hogy a legmagasabb rendű figyelemre, erőbevetésre legyünk készek, tudni kell elfeledkezni magunkról, bizonytalanságainkról, s így leszünk képesek roppant erő kifejtésre. A cselekvés után pedig az én újra reflektál önmagára, „visszatér”, de már megerősödve, gazdagabban. Szükséges egy bizonyos öntranszcendencia, tudni felülmúlni beskatulyázott terveinket: az élet élénken változik, a figyelemnek és a terveknek tudni kell követni az élet élénkségét.

⁵ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Az áramlat. Flow*, 95.

⁶ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Az áramlat. Flow*, 121.

A lelki atyák tanácsai szerint ha Istenhez imádkozunk, akkor ne gondolkodjunk róla. Már az imában begyakoroljuk a flow szerinti cselevést, az önfeledt önátadást. *Az ima nem engedi, hogy állandóan önmagunk megmentésén fáradozzunk* és azon gondolkodjunk, érvényes lesz Krisztus szava: „Mert aki meg akarja menteni az életét, az elveszti, aki pedig elveszti az életét értem és az evangéliumért, megmenti azt” (Mk 8,35). Szent Pál pedig azt mondja: „Élek én, de már nem én, hanem Krisztus él bennem” (Gal 2,20). Az én elvesztése az Istennel szemközti életvezetésben, cselekvésben nem veszteség, hanem éppen nyereség. Krisztus erejének, gondolatainak, szentségének leszünk a részesei. Így az Isten felé megélt önelvesztés megtanít arra, hogy hasonló lehet minden szeretetteljes cselekvésben: amikor adunk, segítünk, tanulunk, dolgozunk, akkor az önbevetés gazdagodással fog együtt járni. A görög katolikus Liturgián sokat kérjük, hogy Isten mentsen meg az aggodástól, szorongástól, haragtól: nem pusztán bizonyos zavaró érzésektől szeretnénk megszabadulni, hanem tevékenyen szeretnénk közreműködni Isten országa eljövételében, úgyis mondhatnánk: kérjük, hogy *Isten mentsen meg bizonyos érzelmektől, melyek akadályozzák a flowban való cselekvést*.

Másrészt a Liturgián nem egy általam kiagyalt önkép merev megvalósításról van szó, hanem az élő Istennel való élő együttműködésről – amit szövetségnek hívunk. A teológia szünergiáról, együttműködésről beszél, ahol Isten sem ró ránk egy fátumot-végzetet, de az ember sem használni akarja pusztán Istent a saját önmegvalósításához. Inkább élő, érzékeny együttműködésről van szó, szövetségben való cselekvésről. A Liturgián imádkozó ember folyamatosan, élénk figyelemmel azt kutatja: hol a helye Isten nagy szőlőskertjében, mi bízott rá, mit vállalhat önként? Így az imában nyitottságot nyerünk az újra, készséget a változtatásra, erőt a kitartásra. A tehetség kibontásához ezek nélkülözhetetlenek.

4. Az idő átalakulása

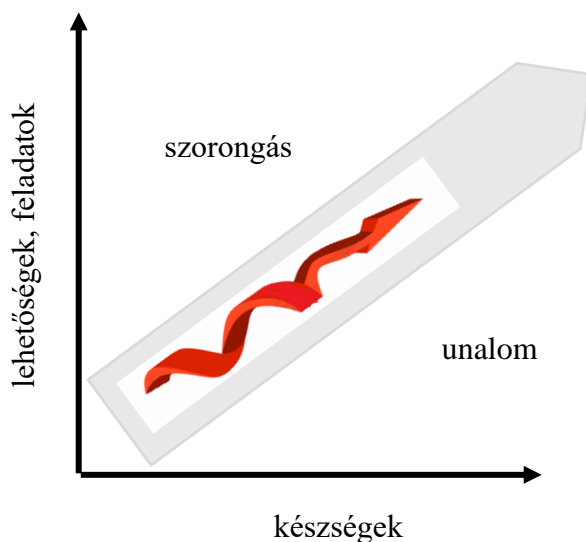
A flowban azt tapasztaljuk meg, hogy megszűnik az időérzetünk. Már nem az objektív, a külső, mért idő lesz a fontos, hanem *a tevékenység belső ritmusa*, a szubjektív idő. Ez jelentheti azt, hogy az idő sokkal gyorsabban múlik, mint máskor: az órák perceknek tűnnek, esetleg napok-hetek is alkothatnak egy egységet. Persze fordítva is lehet: egy bokszmeccsen a másodperc is lehet hosszú, sok-sok minden történik fejben az alternatívák felmérésekor. Mivel sok tevékenység azért kötve van az időhöz, az elme képes flowban is mérni az idő: egy meccsen, operáció közben, zenélés alatt. A cselekvő nem szállhat ki a fizikai időből, tud róla és titokzatosan méri azt belül, de éppen ez hatalmazza fel az adott idő önfeledt megélésére.⁷

A legkomplexebb időkezelése kétségtelenül az imádságnak, a Liturgiának van. Egyszerre veszi komolyan a fizikai időt: pontosan kezdjük, van egy fizikai ritmusa, a jelenben maradunk. Ugyanakkor állandóan a Krisztus eseményre emlékezünk, de azt nem pusztán múltbeli eseménynek tekintjük, hanem a jövőnk felvillanásának. Krisztus a jövőnk hozta el, a jövőnk felé fordulunk mindannyian, de ehhez tudni kell, hogy merre is van az abszolút jövő. Ráadásul az ima, a Liturgia az örökkévalóságba röpit, ahol a pillanat végtelen hosszú lesz, a jelen extatikusán kitágul. A jelen idő beállítása olyan, mint egy *vektor*: iránya és intenzitása van. Az örökkévalósággal való találkozás, a meditatív imádság, a lelkiismeret-vizsgálat mind segíteni akarják a cselekvő egyént, hogy a céljait jól ismerje fel, erőt hatékonyan mozgósítsa, megszabaduljon a bűn bomlasztásától, s így a jelent be tudja állítani Isten országa felé.

⁷ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Az áramlat. Flow*, 99.

5.A képesség és a feladat arányossága

A flow eléréséhez az kell, hogy *a feladat kihívása némileg haladja meg a képességek szintjét*. Egy diák így vall: „Azt szeretem a legjobban, amikor nehéz matematikai problémát kell megoldanom, és sikerül is a megoldás. Nagyon jó, amikor első látásra nagyon nehéz a feladat, és aztán egyszer csak valami megvilágosodik.” A világos célkitűzés éppen azért fontos az elmélyült cselekvéshez, mert a túl nagy feladatok megbénítanak, a túl könnyű feladatok unalmasak. Az áramlatélménynek van egy csatornája, ahol létrejön az áramlás.

Minden flow élményben közös, hogy *kellően meg kell feszülni* – se nem túlzottan, se nem unalmasan. Ha a képességeinket nagyon meghaladják a feladatok, akkor szorongással tölt el, kis kudarcoknál feladjuk, állandóan kontrolláljuk magunkat, a túl nagy feladatért pedig be sem vetjük magunkat. A képességeket alulmúló feladatokért szintén nem látjuk érdemesnek bevetni magunkat, esetleg kényszeredetten megcsináljuk, de valójában máshol jár az eszünk. A flow élményhez olyan célok, kihívások kellene, melyek valamivel meghaladják képességeinket, így nem unalmasak, de megfeszülésre indítanak. Minden flowban közös a felfedezés öröme, az új: a még nem látott hegycsúcs, a még meg nem oldott matekfeladat, el nem játszott kotta, el nem olvasott regény, meg nem főzött recept. Az új felfedezése örömet jelent, kihívást, önbizalmat, a valóság új szeletét, a teremtés érzését.

Az oktatásban ez rendkívüli lehetőségeket és kihívásokat jelent: a tananyagot nem csak a fejlődéslélektan megállapításaihoz kell igazítani, hanem az egyén képességeihez is. Ha ez sikerül, akkor a tanuló szárnyal, magától tanul, izgatja a megoldás, nincs magatartásbeli gond. Ráadásul arra is ügyelni kell, hogy az elért szintet mindig újra meg kell haladni, ha nem akarjuk teret adni az unalomnak és azzal sok minden másnak is. Az ember nem élvezi, ha sokáig ugyanazt kell csinálnia, segíteni kell magasabbra szintre lépni, hogy az áramlás huzatában maradjon, s így dinamikusan fejlődjön. A pedagógiának ez kitüntetett lehetősége és egyben terhe: szinte minden diák mellé egy tanárt kellene állítani.

A tanulókon túl igaz ez egy tantestületre is: magának a tanárnak is kihívás, hogy ne ugyanúgy tanítson évtizedeken keresztül, hiszen akkor ő is unni fogja az egészet, s emiatt a gyerekek is. A tanárnak is kutatónak kell lennie a saját szaktárgyában, ha ő flowban van, akkor tud másokat is magával lelkesíteni. Tágabban igaz ez egy tantestületre is: ha a tanárok mindig ugyanazt teszik, unalmassá válik a tantestület működése. A vezetőségnek tudnia kell jól feladatokat elosztani, az egyes kollegákat testreszabott kihívások elé állítani – folyamatos szeretetteljes visszajelzéssel.

6.A flow pszichofizikai élmény

Mivel az ember pszichofizikai egység, nincs flow élmény csak az egyik dimenzióban, csak a testben, vagy csak a szellemiben. Demmer szerint a test egy „nyers skicc”, amit ki kell művelni, személyessé kell tenni, azaz perszonalizálni. Ha a test képességeit kiműveletlenül hagyjuk, akkor akár terhünkre is válhat, sőt, szinte ellenfelünk is lehet. A test legyen társ, és nem akadály a teljes életvezetéshez. Persze a másik véglet is fenyegető lehet, amikor azt hiszik, hogy a test ilyen-olyan örömei azonnal flowt is fognak okozni. Csíkszentmihályi élesen leszúrja: „...nyomatékosan ki kell jelentenem, hogy pusztán a test mozgása nem kelt áramlatot – az elmének mindig jelen kell lennie”.⁸ Az áramlat nem pusztán fizikai folyamat, a szellemnek is jelen kell lennie. Így a flow élménye csak akkor érhető el a sportban, táncban, szexualitásban, ha abban a szellem is részt vesz.

A kereszténység csak tovább fűzi Csíkszentmihályi gondolatait: valóban a tökéletes örömélményhez nem elég csak a test kielégülése, a szellemnek is jelen kell lennie. Azaz a szabad akaratnak, az értelemnek és a lelkiismeretnek. *Lelkiismerete ellenében senki nem lehet boldog, az igazi örömet büntudattal, lelkiismeret-furdalással nem lehet élvezni.* Így a pszichológia is megerősíti: nem azért kell erkölcsösnek lenni, mert az Egyház ezt tanítja, hanem azért tanítja, mert így lehet igazi örömünk. Az Egyház éppen nem örömmellenes, élvezetellenes, hanem a hamis, egyoldalú élvezet ellen beszél az igazabb öröméért. A test örömeivel való túlzott foglalatosság (bujaság, torkosság) elszívják a pszichikai energiát más céloktól.

Mindebből következik, hogy a flow élményével persze vissza is lehet élni. *A flow sem lehet meg az etika nélkül.* Lehet ugyanis az ember annyira rabja a flow élménynek, hogy már csak azt vadássza, s éppen kimenekül a valódi életből, az egész élet már csak játék, szórakozás, élményvadászat lesz. Csíkszentmihályi⁹ is hangoztatja: a flowban nyert élmény egyfajta energia, de ez az energia válhat hasznunkra ill. kárunkra is. A tűz meleget ad, de éget is. Vannak bűnözők, akiknek éppen a bűncselekmény okoz izgalmat, s nehéz őket rávenni a munka „izgalmára”. Amíg a társadalom egy részének nem sikerül olyan feladatokat, munkát adni, ami „izgalomba” hozza őket, addig a bűnözés, az erőszak, a hamis szexualitás mindig is vonzó lesz számukra. Az energia hatalom, de a hatalom csak eszköz. Így a flow élmény tulajdonképpen a cselekvést kísérő felszabadultság, önfelelt erőbevetés – de a végső célról nem a flow dönt, hanem az etika, a vallás, a filozófia. A cselekvést vezető végső csillagokat nem a pszichológia teszi fel életvezetésünk horizontjára, hanem Isten, s ezt fedezzük fel az ész által. A II. Vatikáni Zsinat szerint: a végső erkölcsi törvényt nem az ember adja önmagának, hanem lelkiismeretében fedezi fel, s annak engedelmeskedni tartozik.¹⁰ *Így az áramlatélményről markánsan ki kell jelenteni: nem ez az abszolút jó. A flow csak segítség a helyes és értékes életvezetéshez, megtanít az energia elnyerésére, az életet gazdaggá, ízessé, komplexebbé teszi – de az életvezetés legmagasabb szempontjait az etika, a vallás, a filozófia adja.*

7.Flow a Liturgián

„A vallási szertartások az örömméret mélységes kútforrásai lehetnek” – vallja Csíkszentmihályi.¹¹ A művészetek, a játék, a sport, a kulturális tevékenységek szintén képesek flow élményre vezetni, de sajnos mintha elvesztették volna transzcendens vonatkozásukat. Az ember éhes az igaz transzcendenciára, misztikára, s ha Isten felé megtalálja a flowt, akkor könnyebben megtalálja földi dolgaiban is.

⁸ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Az áramlat. Flow*, 134. 160.

⁹ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Az áramlat. Flow*, 102.

¹⁰ GS 16.

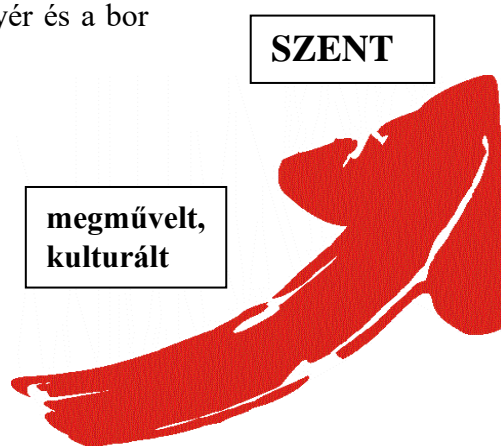
¹¹ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Az áramlat. Flow*, 111.

A görög katolikus Liturgián fontosak a vonulások, melyeket akár áramlásnak is nevezhetünk. Az első ilyen a kisbemenet, amikor a pap az evangéliumos könyvvel vonulást tart, majd az oltárhoz érkezik. Ennek ősi eredete oda nyúlik vissza, amikor a császár, a főpap és a hívek ünnepélyesen bevonultak a Hagia Sophiába. Olykor előző nap elkezdtek az ünnepélyes vonulást, a zsolotárénekléssel, virágokkal, ünnepélyes öltözékekkel díszített vonulás lassan megérkezett az oltárhoz. Ennek szimbóluma a püspöki bevonulás, az evangéliumos könyv vonulása az oltárhoz. Tulajdonképpen ez kivonulás a világból (exodus) az oltárhoz, Isten országához. A kisbemenet nem egyszerűen egy körmenet, hanem iránya van: a világból Isten országa felé, az időbeliségből az örökkévalóság felé, a bűnöstől a szent felé. *Minden tehetségfejlesztés, pedagógiai munka, szülő nevelés tulajdonképpen ebbe a vonulásba-áramlatba áll bele, hiszen alapcélunk Isten országába eljutni és tanítványainkat eljuttatni.* A magasra emelt evangéliumos könyvet ezért kísérik szemmel, és állítjuk bele egész pedagógiai munkánkat.

A másik nagy vonulás a nagybemenet, amikor a kenyér és a bor ünnepélyesen bevonul a főoltárhoz, ahogy Krisztus bevonult a fővárosba az áldozathoz. A kenyérben és borban benne van a természet és a kultúra: a búza és a szőlő nyersanyaga, valamint azok megművelésének kultúrája. A vonulás a szent felé tart: a természetesből megművelt lesz, majd abból szent lesz. *A vonulás kijelöl egy eucharisztikus víziót: természetes, nyers – megmunkált, művelt – szent.* Tulajdonképpen ez az „áramlat” az egész kozmoszra vonatkozik, Teilhard de Chardin nagyszerű víziója szerint ma is tartunk az alfa ponttól az ómega pont felé. *A gyerekek tanításában ez*

azt jelenti: a „nyers”, természetes gyereket nem csak kiművelni, oktatni, nevelni szeretnénk, hanem beállítani a szent áramlásba, szeretnénk Istenhez, az életszentséghez vezetni.

A Liturgián fontos még a hívek áramlása: előbb a világból a szenthez, majd a szenttől a világba. Miután részesülnek a szent titkokban, utána felhangzik a kiáltás: „Békével távozzunk!”, azaz vigyük a szentet be a világba, belülről hassa át a világot a szent, mint kenyeret az élesztő. A tehetségfejlesztés, tanítás célja nem pusztán evilági, hanem célja az üdvös cselekvés, a világ megszentelése a rám bízott szegletben.

II. A flow és a tanulás

Csikszentmihályi és munkatársai kutatásokat végeztek, hogy a tehetséges gyerekek életvezetése miben különbözik a kevésbé tehetséges, vagy lemorzsolódó tehetséges gyerekekétől. Nem egyszerűen elitképzésről van szó, hanem arról: mi kell ahhoz, hogy a tehetség kibontakoztatása flowban történjen, azaz örömteli legyen, könnyedén menjen. Valamiben minden gyerek tehetséges, a siker nem egyszerűen genetika kérdése. A sikeres gyerekek nem egyszerűen „jobb eszűek”, hanem valamit tudnak jól csinálni. Az világosan látható, hogy elmélyülten, a küzdelmeket felvállalva, figyelmet és erőt koncentrálván, a lemondásokat is vállalva akkor cselekszünk belefeledkezve, ha örömeinket találjuk a tevékenységben.¹² Galilei többször is említi, hogy számára a kísérletezés játék volt, több Nobel-díjas tudós is a munka „élvezetéről” beszél. Persze szó sincs könnyed életvitelről, mindennapos nevetésről, sőt: lemondások, erőfeszítések, kudarcok, nehéz feladatok kísérik a sikeres

¹² CSIKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, Libri, Budapest 1997, 21.

emberek életét. A mai oktatásban ezt figyelembe kellene venni: *hatalmas összeget költünk oktatásra, a termeket digitális szemléltető eszközökkel szereljük fel, a pedagógusok képezik önmagukat, özönlik az információ az órákon – de mindez mégsem elég, ha a tanuló örömét semmibe vesszük.* „A gyerekek számára – a gépektől eltérően – nem elegendő, ha az információk értelmesek. Az is fontos, hogy érdekesek legyenek. Érdekltté kell tenni a diákot a megtanítandó anyagban, csak úgy várható el, hogy meg is tanulja.”¹³ Ha nem vagyunk tekintettel a tanulók érdeklődésére, ha nem igyekszünk felébreszteni érdekeltségüket, ha nem számít az örömük, akkor az óráink vagy tele lesznek szorongással (sok információ, számonkérés, örömtelen munkavégzés), vagy unalmasak lesznek (információátadás, gépiesen másolandó vázlatok, életidegen tananyag). Hogyan tudjuk segíteni a flowban végzett tanulást?

1. Figyelem fejlesztése

Figyelem nélkül nem lehet dolgozni. Különösen, ha új ismeretek feldolgozásáról van szó, ha a feladatok nem unalmasak és megfeszülésre készítetik a tanuló képességeit, akkor mindez nem megy a figyelem koncentrálása nélkül. *A figyelem a lelki energiánk része – és ebből nincs akármennyi.* Lelki energiáink végesek, másrészt igazán egyszerre csak egy dologra tudunk figyelni. A tanulónak tehát tudnia kell a figyelmét kiművelni, koncentrálni, a külvilág tolokodó ingereitől függetleníteni. Ehhez szükségesek az *önismeretet* megalapozó tárgyak, órák, beszélgetések: ismernem kell a figyelni tudásom módszereit, határait, gyengeségeit. A figyelem koncentrálása erősíthető: ebben sokat segít az érdeklődés felkeltése, a motiválás, de ugyanúgy hozzátartozik az aszkézis, a lemondás, a lényegtelen kizárása.

Piaget szerint a kognitív fejlődés egyszerre két irányú: asszimiláció és akkomodáció. Azaz egyszerre történik az új ismeretek befogadása, a régi ismeretek rendszerébe való beillesztése – valamint az egész rendszer tágítása, az új ismeretekhez való alkalmazkodása. Olyan, mintha a tudásunk egy fa lenne: minden új ismeretet beillesztünk a fás szárba, tovább erősödik a fa törzse, egyre erősebb a szisztéma – ugyanakkor a fa vékony ágai az egekbe nyúlnak, szerte ágaznak, van helyük a részleteknek. A tanulásban így egyszerre van állandóság és változás, egyszerre integráció és differenciálódás, az egész szisztémává összeállása és a részletek árnyaltsága.

2. A tehetség tudatos fejlesztése

Közhelynek számít, hogy a „tehetség mindenképpen utat tör magának”. Aki így beszél, még nem látott vagy nem akart látni keserű sorsú, megtört tehetséget, vagy elkallódott zsenit. A tehetség kibontakoztatása olyan, mint egy kényes növény ápolása: állandó törődést igényel. Az ember nem gép, hanem élő tehetség. Ami pedig élő, az képes egyre erősebb lenni, de képes elsorvadni, sőt, meg is halni. A tehetséget szinte *mechanikusnak* fognánk fel, ha azt pusztán a génekhez, a születéskor kapott körülményekhez kötnénk, és azt vélnénk, hogy automatikusan kibontakozik. A tehetségnek valóban van genetikai alapja, de az egy *fejlődési folyamatba beágyazott*.¹⁴ A gyerekkori tehetség inkább ígéret, sansz, lehetőség – de nem automatikus kibontakozás. Azaz: személyes törődés, vezetés, tanulás nélkül nem megy. *Így a tehetség összetett fogalom: adottságból és munkából áll, kapott talentumból és hozzáadott részből.* Az újabb kutatások szerint már nem egyszerűen az IQ, az intelligenciahányados a tehetsége egyetlen fokmérője, még csak nem is az iskolai bizonyítvány,

¹³ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 23.

¹⁴ Ismét fontos kijelenteni: nem egyszerűen zseniképzésről beszélünk, hanem a mindenkiben rejlő, saját tehetség kibontakoztatásáról.

hanem az újabb elméletek szerint egyre inkább figyelembe kell venni a személyes képességeket. A genetikai és kognitív összetevők mellett figyelembe kell venni a motivációs hátteret, a társadalmi támogatottságot, a dinamikus tehetségfejlesztés folyamatát.

3. Társadalmi támogatás

A tehetséges gyerekek *közkinccsek*. Mindenki jól jár, ha a tehetséget a munkában bontakoztatják ki, énem pl. a bűnözésben. Mindenki jól jár, ha az ember ott dolgozhat, ahol a legtehetségesebb. Mindenki jól jár, ha a munkában van flow, öröm, fejlődés, ha önként igényesen dolgoznak az emberek, s nem kell annyit ellenőrizni és büntetni. Így egy társadalomban a kiemelkedő tehetséggondozáson túl fontos mindenki tehetségének a fejlesztése.

Persze egy társadalomban fontos a túlélés, az érdekek: mindenféle tehetséget nem támogat. Minden kor minden társadalmában kialakul egy értékpreferencia, kultúra, szemlélet. Így lehetnek olyan tehetségek, melyek igen „közérdekűek”, s azokat minden korban kiemelten támogatták (pl. orvostudomány), de pl. a művészet, a sport terén olykor támogatóbb egy társadalom, olykor szűkkeblűbb, s ekkor komolyabb erőfeszítést követel a tehetség kibontakoztatása. Ha a társadalomban nem igazán talál támogatásra egy bizonyos tehetség kibontakoztatása (pl. nem kell annyi hegedűművész), akkor is fontos, hogy az ilyen irányú tehetség teljesen ne vesszen el. Fiataljaink gyakran vannak ilyen dilemmában: sokaknak van tehetsége a művészet, a sport valamely területén, de azt is látja, hogy ezeken a területeken még a kiemelkedő tehetségek is megküzdnek a jó megélhetésért. Így jó alternatíva lehet, ha keresnek egy fő foglalkozást, amin belül-mellett azért az „elég jó” tehetségüket mégis művelhetik. Lehet valaki bankárként a helyi vonósnégyes tagja, rendőrként a helyi focicsapat segédedzője.

A *társadalmi támogatás* módja a tehetséggondozás különböző formái, az ösztöndíjak, elismerések, támogatások biztosítása. A mai társadalomban egyaránt fontos az anyagi és erkölcsi megbecsülés, s nyilvánosság ereje: érdemes ösztöndíjakat alapítani, támogatókat szerezni és őket is jutalmazni, fontos a média nyilvánossága előtt erkölcsi megbecsülést adni. *Az egyházi iskolákban ezt még tanulni kell:* hogyan lehetne helyi vállalkozókat érdekeltté tenni a tehetségek támogatásában, hogyan kell jól jutalmazni a támogatókat és a tehetségeket, hogyan kell ösztönözni a pedagógusokat a tehetséggondozásra, hogyan kell vonzó nyilvánosságot szerezni a helyi és országos médiában az ilyen munkának. Minden elvárás és kritika előtt tudni kell dicsérni, s ezt nem elég Istenre bízni.

4. A családi háttér

Izgalmas eredményekre jutott a tehetséges és a kallódó fiatalok családi hátterének kutatása. Mindenki tudja, hogy a társadalmi helyzet, etnikai hovatartozás és az anyagi lehetőségek előnyt jelentenek a tehetség kibontakoztatásában. De mindezen túl előnyt jelent, ha a családban *választékosan beszélnek*, hiszen a beszédmód a gondolkodásmód igényessége a jele. Mind a családban, mind az iskolában a tehetség fejlesztésében fontos a választékos beszédre nevelés, hiszen az igényes gondolkodásmódot, differenciált szóhasználatot, sőt, művészi kifejezésmódot segíthet elő. A kutatások szerint szintén előnyt a fiatalnak, ha a *szülei olvasottak*, ha látja a szüleit olvasni. Így érdemes könyvet ajándékozni, együtt olvasni, a könyvtárprogramokra nyitottnak lenni. Könyvek nélkül egyszerűen nincs tanulás – bármit is hozzon az új digitális világ. Szintén indulási előnyt a tehetség kibontakoztatásában, ha *a családban érdeklődés van a kultúra, a művelődés iránt*: ha részt vesznek szellemi programokon (kerekasztal-megbeszélés, előadás), járnak színházba, részt vesznek szabadegyetemi előadáson, járnak felnőtt hittanra. Magyarul: kedvez a gyerek tehetséggondozásának, ha belenő egy olyan családi klímába, ahol „nem csak kenyérral él az ember”, ahol az ember nem csak gyomor és élvező test.

A családi háttér nem csak általában fontos, hanem különösen akkor válik segítő faktorrá, amikor a fiatal mellé kell állni a tehetsége kibontakoztatásában. Az *áldozatvállalás* természetesen jelenti az anyagi dimenziót is, hiszen a tehetősebb családok könnyebben költenek jó könyvekre, segédeszközökre, magántanárra. De fontos itt a személyes kísérés is: a gyerek mellé odaállnak, a tananyagot kikérdezik, biztatják és motiválják, áldozatosan hozzá- és viszik a különböző programokra és tanárokhöz.

A kutatások¹⁵ kiemelik egy újabb izgalmas szempontot a tehetséges gyerekek fejlődéséhez. Azt közhelyszerűen tudjuk, hogy a tehetség kibontakoztatott gyerekek szüleinek az átlagjövedelme lényegesen magasabb (az USA-ban kb. duplája), mint az átlagos teljesítményt mutató diákoké. Azt is tudjuk, hogy a tehetséget kibontakoztatott gyerekek mögött többnyire tehetséges és a társadalomban jelentős pozíciót elfoglaló apa áll. Ami markáns különbség: az anyák tanultsága. Az átlagos tehetséget mutató gyerekek esetén az anyák 38%-nak volt felsőfokú végzettsége, a tehetségesek esetében 82%-ának. Azaz *jelentős faktor az anyák iskolai végzettsége: ha az anya tanultabb, azzal a gyerek is jobban jár.* A tehetségét jól kibontott gyerekek szülei között nem volt olyan, akinek csak 8 osztály végzettsége lett volna, és több mint 80%-uknak volt valamilyen felsőfokú végzettsége. Magyarul: ha egy apa tehetséges, attól még lehet közepes a gyermeke a tehetsége kibontakoztatásában. De a tehetséges apák mellé tanult, igényes, tehetséges anyák is társulnak, akkor az duplán kedvezően hat a gyerekek tehetségének kibontakoztatásához. Tehát a nők személyes igényein túl a férjnek, a gyerekeknek, a munkahelyeknek és a társadalom egészének is megéri, ha az anyák tanulnak, tanultabbak.

A család komplexitásának¹⁶ vizsgálata szintén izgalmas következtetéseket von le a tehetséggondozásra vonatkozóan. Minden családot jellemez az alkalmazkodóképesség és a kohézió. Az előbbi a család alkalmazkodóképességét jelenti az élet változásaihoz, a korszakok kihívásaihoz, a történelmi helyzet és az életszakaszok változásaiban. Az utóbbi az érzelmi összetartást, a kötődést, hűséget jelenti. Így alkalmazkodóképesség szempontjából a család lehet merev, strukturált, rugalmas, kaotikus. A kohézió szempontjából lehet széthullott, tagolt, összetartó, egybefonódott. A mérések azt mutatják: a tehetséges gyerekek magasabb valószínűséggel látják családjukat *magas kohéziójúnak* (összetartónak, hűségesnek, szeretőnek) és *magas alkalmazkodóképességűnek* (rugalmas, nyitott, változásra kész). Tehát az a család tudja a legjobban segíteni a fiatalok tehetségének a fejlődését, ahol erős az összetartás, de nem merevek, hanem rugalmasak. Ismét kiderül: a szeretet a termékeny. Az ilyen gyerekeknek nem kell állandó stresszben lenniük a családi veszekedések miatt, nem nyomja őket agyon a családi drámák súlya, nem von el energiát az érzelmi bizonytalanság. A szeretet képes biztos kereteket adni, a szeretet a termékeny. De azt is fontos megjegyezni: a szeretet legyen rugalmas. Nem az alapértékekben, hanem azok szituált megvalósításában. A családi rugalmasság, alkalmazkodóképesség nem liberális szabadelvűséget, értékpluralizmust, önkényt jelent, hanem a stabil értékek rugalmas történelmi megvalósítását, a család működésének esetleges újjászervezését, a feladatok keverését. A zárt, merev, dohos szagú családi légkör nem kedvez a tehetségek kibontakoztatásának.

A történelemből azt is tudjuk: sok kiváló tehetség nehéz sorsból indul, egyáltalán nem ideális körülményekből. A Goertzel-Goertzel¹⁷ kutatópáros 400 híres személyiség útját vizsgálta, és azt találták: a 400-ból 58-an indultak kellemes családi háttérből. A stabil családból indulók általában stabil hírességek lettek (orvosok, államférfik), de nem annyira kreatívak, mint pl. a felfedezők, zenészek, művészek. Ez *remény* lehet mindazoknak, akik szintén megterhelt családból, szociológiai környezetből indulnak: igenis van lehetőség az adott szint felülmúlására. De a kutatásokból még valami kiderült: a 400 kimagasló tehetség túlnyomó többsége azért olyan családból indult, ahol

¹⁵ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 108, 357-358.

¹⁶ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 110-111.

¹⁷ GOERTZEL V. – GOERTZEL M.G: *Cradles of eminece*, Brown, Boston 1962.

nagyon megbecsülték a szellemi teljesítményt, az olvasást, a kreativitást, a felelősséget. Ha talán nem is mindkét szülőt, de legalább az egyiket jellemezte a gyerek differenciálódását, tanulását segítő kíváncsiság, élénkség, kísérletező kedv, elkötelezettség, belefeledkezetttség.

A család jelentőségét nem lehet elégszer hangsúlyozni az élet minden területén, így a tehetségfejlesztés területén is. *A stabil család előnyt jelent, az instabil család hátrányt.* Ezt érdemes tudnia maguknak a családoknak, a pedagógusoknak, az egyháznak, de a politikusoknak és a médiának is. A legyengített, csorbult, hagyományos értékeket feladó családokból nehezebben kerülnek ki tehetséges gyerekek, viszont több lesz a fiatalkori terhesség, a deviáns viselkedés, az elkallódott tehetség. Ismét kiderül: a szeretet a termékeny. Ahol van szeretet (család, iskola, társadalom), ott könnyebben bontakoznak ki tehetségek. Bár a faszizmusban és a kommunizmusban is történt kísérlet arra, hogy kiemeljenek bizonyos gyerekeket a családból és „közösen” neveljenek, ezek a kísérletek mind megbuktak. A teremtett rendet nem lehet felrúgni. Vonatkozik ez a mai „kultúrára” is, ami sokszor megkérdőjelezi a hagyományos családmodell értékét. Talán nem a hagyományos családmodell fog kihalni, hanem az ilyen „kultúrát” képviselők.

Egy induló gyermeknél nagyon fontosak az első évek: az *ősbizalom* kialakulása, ami alapja lesz Isten, a másik ember és önmaga iránti szeretetnek, bizalomnak. Éppen azt látjuk: akiben megsérül a létbe vetett alapbizalom (árva, elhagyott gyerekek), azoknak nehezebb (de nem lehetetlen) felépíteni ezt. Ezért lényeges, hogy a kora gyerekkorban megkapja a fejlődő gyerek az alapbizalmat, összeretetet, hogy stabil környezet vegye körül, komplex ingerekkel találkozzon biztos légkörben, kialakuljanak jó megszokások.

A család összetételére vonatkozóan a statisztika mutatja: a tehetség kibontakoztatásához több szülői figyelem kell, így egyértelműen a *teljes családokban* van több esélyük a gyerekeknek. Az elvált, özvegy, egyszülős családokból sem lehetetlen kibontakozni, az innen induló gyerekek olykor talán életrevalóbbak is, megküzdő képességük erősebb lehet. Mégis belátható: ha egyetlen szülőnek kell mindenről gondoskodnia, örül a „túlélésnek”, s nem jut annyi figyelme a tehetség színvonalas fejlesztésére. Olykor szinte felnőtt szerepbe kényszeríti a fiatalt, megosztja vele felnőtt gondjait, így érzelmileg megterheli, s ilyen állapotban tanulni, gyakorolni nem könnyű. Érdemes ezt a szülőknek megfontolniuk, ha átgondolják az otthoni légkört, a gyerekeik érzelmi terheltségét, vagy éppen ha válni készülnek.

Fontos továbbá a szülők szeretete. Nem közhelyet szeretnénk megismételni, hanem egy lényeges szempontra felhívni a figyelmet. Az anya és az apa is jó esetben szeretetével mozdítja elő a tehetség kibontakozását, de nem egyformán kell szeretniük. *Más a nőies, és más a férfias szeretet.* Georg Scherer szerint a férfi és a nő is transzcendál (a teljességre törekszik) a szeretetben, de másként teszik. A férfi szeretetben transzcendens transzcendencia működik: mintha mindent, ami rá van bízva, vinne-húzna a beteljesedés felé. A férfi szeretetben van egy „előre”. Ezért ha jól szereti a gyermekét, akkor Demmer szerint kiveszi anyja öléből, és kilöki a fészekből. Döntésekre készíti kicsi korától, igyekszik saját talpára állítani – kísérően. Tehát nem az a dolga, hogy babusgassa és az élet küzdelmeitől megóvja. Mivel sok férfi maga is „fészekbélelő”, azaz kényelmes polgári jólétre vágyik, ezért a gyerekeit is „jó fej apaként” szívesen benn tartja a fészekben. A nő szeretetben immanens transzcendencia működik, mindent jobban átölel, szívre vesz. A gyereket is egész életében átöleli, feltétel nélkül szereti. *A két szeretet kiegészíti egymást: egyszerre ölel feltétel nélkül és egyszerre noszogat teljesítésre.* Ha csak az anyás szeretetet kapja meg, akkor bizonytalan lehet, nehezen küzd áll talpra, nehezen hoz döntést, nem szívesen szakad ki a meleg fészekből, nem érez noszogatást a teljesítményre. Ha csak a férfias szeretet kapja, akkor kisgyerekkorától úgy érzi teljesítenie kell, hogy szeressék, fél hibázni, olykor erőszakos, könyöklő lehet. A két szeretet egymást kiegészíti: az egészséges fejlődéshez mindkettőt meg kell kapnunk. Persze ebben az is fontos, hogy a nemi szerepek ne cserélődjenek fel: az anya legyen nőies, ölelő, s apa küldő, döntésre készítő, a teljesítményért dicsérő. Nem jó, ha az anya hordja a nadrágot, anyától kell félni, anya a szigorú, míg apa a „jó fej

apa”, vele lehet egyezkedni. A szeretetnek mindkét módja persze bennünk van, nem „vagy-vagy” a helyzet, hanem az „inkább”: mindketten műveljük mindkét szeretetet, de érdemes ügyelni arra, hogy melyik tartozik jobban a nemünkhöz. Ha bármilyen élethelyzet miatt az egyik szülő hiányzik, akkor tudni kell: egymagam nem lehetek egyszerre apja és anyja is a gyerekeknek. Ha pl. az apa hiányzik, vagy nem vesz részt a nevelésben, akkor kiemelten figyelni kell, hogy a kisfiúnk „lásson férfit”, azaz a mindennapi életében legyen jelen nagyapa, járjon férfitársaival sportolni, találkozzon rendszeresen pappal.

A szülők létén túl kiemelten fontos az értékrendszerük. *Az egész életvezetésünket az értékrendszer szemüvegéhez igazítjuk, életünk legfontosabb döntés az értékrendszer (hit, filozófia, elvek) eldöntése.* Az értékrendszerhez igazítjuk a munka értékét, hogy mire is tegyük fel az életünket (orvos legyek vagy bérnyújtós), a munkamorálhoz igazítjuk a munkavégzésünket, az értékrendszer segít a döntésekben, megküzdésben. A fejlődő tehetség úton van, ráadásul igen rázó küldetés várhat rá, s az „élet tengerén” fontosak a stabil csillagok, azaz a stabil értékek. A szélsőséges liberalizmusnak van olyan véleménye, miszerint a gyerekekre kell bízni az értékválasztást, nem szabad szabályokat elé tárnunk. A valóságban azt látjuk: a stabil értékek átadása tehermentesítést jelent. A fejlődő gyerekeknek szüksége van kapaszkodókra, az értékeket nem kapott gyerekek nem szabadnak érzik magukat, hanem magukra hagyottaknak. Éppen nem bátorságot, önállóságot fog kiváltani az értékek átadása, hanem szorongást. Képzeld el: egy gyereknek micsoda szorongás a nulláról felépíteni önmagát. Nem elég a tehetségével, a bekapogató nem érésével megküzdnie, még az alapvető tájékozódást segítő értékeket is neki kell kialakítania. Kimondva-kimondatlanul szorongást, bizonytalanságot váltanak ki a kérdések: A felnőttek sem tudják az alapértékeket? Nekik tudni kellene, de ők is bizonytalanok? Vagy nem szeretnek, s azért nem adnak semmit? Nem felhőtlenül szabadnak érzi magát egy ilyen gyerek, hanem mint aki bedobott nyers, félkész emberként egy dzsungelba. *Az értékek átadása, az érzelmi biztonság megteremtése, a hitre nevelés tehát segítség, tehermentesítés.* Felnőttként nyilván maga alakítja a maga hitét, értékrendszerét, morálját – ez az ő saját kitüntetettsége és terhe, ez a lelkiismereti méltóság követelménye. De a tehetség fejlesztésében, az egész személyiség stabil fejlődésében támaszt, kereteket jelent, ha a fejlődő ember stabil értékrendszert, hitet kap.

A lassú leválás a serdülőkorban kezdődik meg. Korábban úgy vélték a pszichológiai elméletek: jobb, ha a fiatal különválik. Ezt az elméletet egyre jobban kiszorítja az a felfogás, hogy a *szülőktől nem elválni kell, hanem a kapcsolatot újraértelmezni.* Kutatások kimutatják, hogy a túl korán leváló serdülők erősen kortársaik hatása alá kerülhetnek, s emiatt torzulhat értékrendszerük, hajlamosabbak lehetnek kockázatos cselekvésekre, elhanyagolhatják a tanulást. A szakemberek szerint az a kedvező, ha a fiatal egyre autonómabb módon ragaszkodik az alapértékekhez, saját belátás alapján interiorizálja a korábban kapott értékrendszert-hitet, de ha kialakítja önálló stílusát, életvezetését, miközben jó kapcsolatban marad szüleivel.¹⁸ Az ideális család nem az „egybeolvadó” modell, de nem is a független individuumok laza szövetsége. Mindkét véglet kedvezőtlen a személyiség egészséges alakulásához, s a tehetség kibontakoztatásához. A mai viszonyokat látva azt is ki kell jelenteni: lehet sikeres egy nehéz, megterhelt családi háttérből induló fiatal is. A történelemből számtalan példát látunk erre. De azt is látjuk: ilyenkor sok ember összefogott, odalépett a tehetséges fiatal mellé, mesterek maguk mellé vették, nagybácsik támogatták, a papok szárnyaik alá vették. Támogató szeretetteljes háttér, közösség igenis kell. S ez az olyanoknak is lehetőséget ajándékoz, akik nem szültek: konkrét vagy távadoptálással támogathatnak gyerekeket, ösztöndíjat alapíthatnak, családokat segíthetnek, több idejükből ajándékozhatnak. Így a generativitás pszichológiai feladatát ők is megvalósíthatják, azaz tényleg „szülővé” válhatnak, hiszen egy jobb

¹⁸ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 216-217, különösen a lábjegyzetek irodalma.

jövőre „szülik” a fiatalt. Ez a lehetőség nem csekély, sok örömet és vigaszt hordozhat mindkét oldalon!

5.A serdülők énképe, személyiségvonásai

Egy kibontakozó fiatal személyiséget ezer hatás éri kívülről és belülről, s kicsit másként reagálnak a tehetséges gyerekek. Minden serdülő életfeladata, hogy leváljon a szüleiről, kialakítsa a saját közösségeit, kutassa a saját útját, kibontakoztassa tehetségeit. A kinyíló lehetőségek egyeseket előrébb lendítenek, míg másokat szétforgácsolnak a barátok, a szexualitás ingere, a kockázatkeresés. A statisztika szerint a tehetséges és az átlagos fiatalok egyformán fiatalos életet élnek, szignifikáns azonban a különbség a szexuális magatartás területén. „*A tehetséges serdülők szexuális téren maradibbak, és kevésbé bíznak a saját szexuális vonzerejükben, mint az átlagos serdülők.*”¹⁹ A statisztika egyrészt szeretné megnyugtatni a tehetséges fiatalokat: nem kell izgulniuk, ezen téren kisebbségi komplexust kialakítaniuk, nem kell önmagukat rendetlennek tekinteni. Ez éppen önbizalmat szeretne üzeni: a tehetségesebb gyerekek energiáikat a tehetségük kibontakoztatására fordítják, s nem szórják szét. Merjenek egészségesebbek lenni, mint sokszor a kritikusaik, akik dicsekszenek „felnőtt” szexuális életükkel. Másrészt érdemes ezt oda-vissza meggondolni: a tehetség kibontakoztatása szempontjából (is) érdemes a fiatalokat lebeszélni az elsietett szexuális életről.

Szembeszökő, hogy a tehetségüket kibontakoztatott fiatalok hogyan gondolkodnak önmagukról szemben az átlagos képességüekkel. Alapvetően fontosnak tartják az *értelmességet*, értelmességre törekvést. Erős késztetésük van az eredményességre, fontos a teljesítmény, s ehhez kitarтоák is. Nem szeretnek sodródni az eseményekkel, szeretik *irányítani* a saját idejüket, életüket, sőt, másokét is, így sokszor *dominánsak*. Fontos nekik a *visszajelzés*, a sikereik megismertetése, valamennyire exhibicionisták. Az értékeiket kevésbé kérdőjelezzik meg, *értékrendszerükben* stabilabbak, ezen a téren *nem kishitűek*. Nagyon érdekes eredménye a kutatásnak: a tehetséges fiúk jobban *kerülik a szokatlan, veszélyes helyzeteket*: fontos nekik a stabilitás az energiájuk megőrzéséhez, a stabil fejlődéshez.²⁰ A pillanatnyi veszély, kockázat felvállalásánál nem gyávák, hanem féltik a hosszú távú jövőjüket. Akinek van mit féltenie, az kevésbé kockáztat. Érdemes ezzel megnyugtatni fiataljainkat, hiszen kaphatnak gúnyt vakmerő, kockázatkereső társaiktól „eminensnek” csúfolva őket. Bár a hosszú távú haladás okozhat rövidtávú merevséget, a spontaneitás hiányát, mégis a stabil menetrend megtartása és a veszélyes (olykor bűnös) kilengések kerülése úgy tűnik a tehetség kibontakoztatásához. A tehetséges lányoknál szintén megjelenik az erős dominancia igénye, s izgalmas módon *csökken náluk a rendszeretet*, a változási készség.

A pszichoszexuális fejlődés során a fiatalok megtanulják a saját nemükre jellemző viselkedést, a biológia nemüket perszonalizálják, személyessé teszik. A fiúk igyekeznek fiúsak lenni, a lányok lányosnak. A tehetséges gyerekeknél azt látjuk: a legtehetségesebb kutatók képesek „fiúsan” és „lányosan” látni a világot, kezelni az információkat, kommunikálni. Szó sincs itt nemtelenségről, homoszexualitásról, nemi éretlenségről, hanem annyit észlelünk: a tehetségesek nem fektetnek annyi energiát a nemi sajátosságok kamaszkori kifejezésébe, a macho vagy a cicababa szerep játszásába, kevésbé érvényesülnek náluk a nemi specifikumok. Személyiségük komplexebb, s a komplex világot komplexebb módon képesek látni. Nem arról van szó, hogy kevésbé férfiak ill. nők, hanem talán magasabbak az elvárásaik saját maguk (és nemi szerepük) felé, s tudják: a céltudatos és gyümölcsöző életvezetéshez *erősebben kell uralkodniuk ösztöneiken, szexuális erőiken*.

¹⁹ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 114.

²⁰ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 116.

6.A tehetséges és átlagos tanulók életvitele

A tehetségüket kibontakoztatott fiatalok nem csak a családi háttérükben és személyiségvonásaikban különböznek átlagosabb társaiktól, hanem életvitelükben is. A tehetséges gyerekek általában *erősebben bekapcsolódnak az iskolai munkába*: figyelnek a tanárra, részt vesznek a vitákban, tudnak önállóan dolgozni, tartanak kiselőadást, jegyzetelnek, könyvtárban kutatnak, tagjai a szakköröknek. Az iskolán kívüli viselkedésben nem találunk lényeges különbséget. *Nem tanulnak otthon többet* a tehetségesek (valószínűleg az iskolai munkában hatékonyabban vesznek részt). Izgalmas különbség, hogy az iskolán kívüli *pénzkeresetet* a tehetségesek egynegyede, az átlagosak fele vállalt.

A *társasági életben* is vannak különbségek: az átlagos gyerekek lényegesen több időt fordítottak a társasági életre: csevegés, lógás a barátokkal, játék másokkal. A tehetségesek többet vesznek részt művészi vagy hobbytevékenységben, melyek koncentrációt és hozzáértést igényelnek – nem úgy, mint az egyszerű lógás a többiekkel. Az igényes szabadidős tevékenységek több figyelmet, hozzáértést követelnek, de minőségi örömet is ajándékoznak. Az átlagosabb gyerekek nem érzik ennek örömét, nem is fordítanak több energiát rájuk. Szintén mérhető különbség, hogy a tehetséges gyerekek többet vannak a családjukkal (családi kohézió is erősebb), míg az átlagosabb lazábban kötődnek a családjukhoz és erősebben a kortársaikhoz. Az erősebb családi kohézió kedvez a tehetség kibontakoztatásának az érzelmi stabilitás miatt, az életfeladatoknak megfelelő terhek miatt, bár úgy tűnik, mintha lassabban válna felnőtté a fiatal. A kivételes tehetségű fiatalok nevelése pedig valódi kihívás a szülők számára, ahol lehetőleg mindkét szülőre szükség van, így az egyszülős családi háttér hátrányt jelenthet.²¹ A korai leszakadás a fokozatosság helyett szinte gyorsérlelt felnőttekké teheti a fiatalt. Azt is meg kell említeni, hogy a tehetséges fiataloknak olykor nehezebb „átlagosan” viselkedniük egy társaságban, talán a belső magasabb elvárásaik miatt, olykor a „strébereket” nehezebben befogadó közösség miatt. A felnőtteknek mindenesetre érdemes figyelni arra, nehogy a tehetséges fiatalok elmagányosodjanak, a közösség pedig megszokja azt a mentalitást, hogy kiszorít bizonyos egyéneket.

A legérdekesebbnek az a tény mutatkozott: *a tehetségesek heti kb. 5 órával többet voltak egyedül, mint átlagos társaik*. Az ember alapvetően társas lény, a magányt nehéz élvezni, sokan kifejezetten társfüggők. Mégis a tehetségeseket mintha nem zavarná a magány, tudnak kivonulni a baráti körből-családból, többet foglalkoznak tehetségük kibontakoztatásával. *Az egyedüllétre való képesség igenis fontos faktor a tehetség fejlesztésében, a tehetséges számára a magány nem teher, hanem sansz*. A jól kihasznált magány alkalmas arra igazán, hogy képességeinket fejlesszük, igazán fontos feladatokkal foglalkozzunk.

A kutatókat is meglepte az az eredmény, hogy a tehetséges gyerekek több időt fordítottak a *televízióra*. A flow kutatói tudják, hogy az emberek áramlatélményről többször számolnak be munka közben, mint szabadidős tevékenységben. Elmélyült figyelem, belefeledkezett energiabevetés többször történik munka közben, mint tévzés közben. Sőt, a mérések szerint a flow tévzés közben alig élhető át, a legsilányabb időtöltéseinkhez tartozik. A kutatás mégis azt mutatja: a hatékonyságra, minőségi öröme, flowra érzékeny fiatalok többet tévznek, átlagosan heti 5 és fél órával többet. A kutatás szerint nem egyszerűen a nagyobb stresszel-felelősséggel járó feszültséget enyhítik ezzel, nem is a kevésbé futtatott társasági életet kompenzálják. Ha megnézzük a megtekintett műsorokat, akkor válik szembeszökővé a különbség: a műsorok többsége speciális műsor volt (sport, tudományos).

²¹ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 212.

Az is jelentős különbség, hogy az átlagos gyerekek kétszer annyi időt töltenek *háztartási munkával* és a család számára hasznos egyéb tevékenységgel.²² Ebben lehet nyereség, de veszteség is. A háztartási munkákban, a család számára hasznos tevékenységekben való részvétel kifejlesztheti a szolgálatkészséget, javítja az együttműködést, családbaráttá teszi a zsenigyanús embert, s egyáltalán a munka szeretetére nevelhet – a szülőknek azonban azt is meg kell gondolniuk, hogy a tehetség kibontakoztatásához a gyereket hagyni kell a maga életfeladatánál, s ne csináljunk belőle kis felnőttet, felnőtteknek járó felelősséggel.

Persze mindezek alapján könnyen mondhatnánk, hogy a tehetséges gyerekek elkényeztetettek: kevesebbet dolgoznak pénzért vagy otthon, többet vannak egyedül és családjukkal, kerülnek a veszélyeket, nem foglalkoznak sokat a szexualitással, konzervatívabbak az értékszempontjukban. De talán inkább arról van szó, hogy *a talentum kamatoztatása akármilyen életstílussal nem megvalósítható*. Demmer szerint „aki akárhogy éle, akárhová jut el”, de talán nem oda, ahová indult. Mintha a társadalom, a családok és az egyének is tudnák: a tehetség kibontakoztatásához koncentráltabb, fegyelmezettebb életstílus kell.

7.A külső és belső motiválás

A mérések alapján a tehetséges gyerekek élete *mintha kevésbé lenne örömteli* átlagos társaikhoz viszonyítva. Boldogságról, örömről, vidámságról mintha kevesebbet számolnának be, mintha alacsonyabb szintű lenne náluk az életminőség. A tehetséges gyerekek többet foglalkoznak a tanulással, többet vannak egyedül, s nem keresik az olyan örömeket, mint sok kortársuk. Ebben benne lehet, hogy magasabb igényt támasztanak maguk elé, talán a magasabb szintű örömeket nevezik örömmel. Talán a hosszabb távú örömekre vannak jobban beállítódva, s nem a pillanatnyi *carpe diem* élvezetnek. „A tehetség kiaknázását elősegítő életvitelt elfogadó gyerek talán azzal fizeti meg ennek az árát, hogy kevésbé boldog, vidám, társasági, élénk, izgatott és így tovább.”²³ Rövid távon lehet itt egy kompromisszum, lemondás a kortárs örömeiről, kimaradás a kellemes időtöltésekből. Hosszú távon mégis azt látjuk: kicsit az ilyen életvezetés kedvez a minőségi kapcsolatoknak, a tehetség kibontakoztatásának, a lelki-morális veszélyek kerülésének.

Ahhoz, hogy minden tanuló fejlessze a maga tehetségét, *külső és belső hajtóerőket* kell mozgósítanunk. A sok munka, a magány, a kevesebb öröm elveheti a kedvét a fiatalnak. A jól kísérő szülőknek, pedagógusoknak, társadalomnak tudnia kell motiválni.

Ilyen lehet a *verseny*: egyesek vágnak arra, hogy megmutassák tehetségüket, versenyezzenek, sikereik legyenek. De vannak, akiket kifejezetten megbénít a verseny, s azért hagyja ott tehetsége kibontakoztatását, mert nyomasztják a versenyek. A versenyeken ott van a szakma kihívása, az érzelmi izgalom, a mélyen érintő siker-kudarcc. Mindez nem mindenkit ösztönöz, van, akit éppen elriaszt. Így a versenyeken túl az okos támogatóknak meg kell találniuk a külső-belső motiválás más útjait is.

Hosszú távú külső motiválásnak az számít: hogyan becsüli meg egy társadalom annak a bizonyos tehetségnek a fejlesztését, azaz milyen lesz anyagi és erkölcsi megbecsülés, a társadalmi presztízs. A fiatal akkor hajlandó különösen sok gyakorlásra a tudományokban, a sportban, a művészetekben, ha sejti, hogy ez több síkon is megéri. A társadalomnak kincsek a tehetségek, így ha szeretne bizonyos tehetségeket jobban fejleszteni, akkor tudnia kell életpályát felmutatni, ösztöndíjakat alapítani, anyagi és erkölcsi megbecsülést biztosítani. Ha a társadalom nem mutat érdeklődést annyi zenész vagy sportoló felé, akkor a tehetséges fiatalnak vagy a tehetségéhez mégis

²² CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 133.

²³ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 141.

illő szakmát érdemes választania (művészi rajz tehetségnek pl. rajztanár, reklámpar), vagy egészen más szakma mellett próbálja a tehetségét mégis hobbyszinten művelni.

Fontos azonban a *rövid távú külső motiválás* is. A felnőttkor még soká lesz, azok a gyümölcsök még távoliak – a túl távoli örömből nem lehet élni. Ezért a tehetségek kibontakoztatásánál tudnunk kell gyors, azonnali külső motiválást is adni. Ez a tehetség kibontakoztatásánál nagyon fontos! Ugyanis sok közvetlen öröme van az olyanoknak, akik sokat lógnak együtt a többiekkel, akik kisebb célokat tűznek maguk elé, a külső elvárások is kisebbek, szívesebben keresik a kockázatokat, veszélyeket, akár szexuális kapcsolatokat. Még a zenész, a művész vagy a sportoló gyerekek is több a visszajelzés, akiknek a legnehezebb: a matematikával, fizikával foglalkozó fiatalok. Nem valószínű, hogy kevesebb a tehetség ezeken a területeken, de nekik sokkal több külső visszajelzés, motiválás kell. Így érdemes kisebb díjakat, jutalmazásokat kitalálni (színházjegy, könyvjutalom), megtalálni a kisebb nyilvánosság elismerését (faliújság, honlap).

A *belső ösztönzés* kiegészíti a külső motiválást: bármennyire motiválunk kívülről, ha a belső elfárad, kedvetlen. Így a személyes kapcsolat rendkívül fontos: az ember nem gép, aminek csak gyakorolnia kellene, az információkat csak be kellene emelnie. Ezért fontos az igazi *mesterkultúra* kialakítása, ahol a mesterek nem csak szakmai tudásukban járnak elől, hanem a lélek vezetéséhez, a belső motiváláshoz is értenek. A belső motiválás különösen a természettudományok, főleg a matematika területén fontos: a zene, a sport, más tehetségek könnyebben kapnak visszajelzést és örömet, míg a matematikát élvezetessé tenni igazi mestermunka.²⁴ Nehéz belefeledkezve flowt elérni az olyan tevékenységbe, ami absztrakt, nem sok örömet kínál, vagy másokkal nehéz megosztani az örömét. Ha a tehetségük kibontakoztatása egy bizonyos területen nyomasztó és unalmas a diákok számára, akkor az elriasztja őket.

A belső motiválás azt jelenti: mindenféle tehetség kibontakoztatásánál azt kellene elérni, hogy *élvezze amit csinál, feledkezzen bele a tevékenységbe, szívesen foglalkozzon vele*. A belső motiváltság erősítéséhez hasznos lehet néhány igazán *siker ember életével megismertetni* a tanulókat. Egyrészt a bennük lobogó tűz a tanulókat is lánggra lobbanthatja: kedvet kaphatnak a tudományhoz, a művészetekhez, a matematikához. Másrészt azt is láthatják: nem olyan könnyed az életük, hanem van benne sok lemondás, áldozat, küzdelem. A tanulók a saját életüket sokszor leegyszerűsítve látják a saját egyedi családjuk, környezetük, vagy éppen a média miatt. Ha igazán sikeres emberekkel találkoznak, akkor komplexebben látják a saját életüket, jövőjüket, lehetőségeiket is.

A mintán túl fontos a személyes találkozás ereje. Benedek pápa szerint: „A keresztény lét kezdetén nem egy etikai döntés vagy egy nagy eszme áll, hanem a találkozás egy eseménnyel, egy személlyel, aki életünknek új horizontot s ezáltal meghatározott irányt ad.”²⁵ *A találkozás ereje nyilván nem csak a hit számára fontos, hanem a családkép, a munkamorál, az elhivatottság számára is*. Így dolga a kutatónak, befutott tehetségnek, hogy felkarolja a fiatal kezdőket – és dolga a fiatal kezdőnek igazán befutott, jó életvezetésű embereket keresni és őket követni. *A pedagógia, az egyházi iskola számára adott a feladat: a találkozást elősegíteni, meghívni vonzó, magával ragadó személyeket*. Ez nem kevésbé lényeges, hanem ugyanolyan fontos, mint az iskolai oktatás, a tananyag átadása. Ha el tudjuk érni, hogy a fiatal belülről is motiválást nyerjen, élvezze, amit csinál, akkor nagyobb valószínűséggel fogja tehetségét kibontakoztatni.

A tehetség fejlesztésében tehát naivítás azt hinni, hogy elég a genetikai tehetség, „ami majd utat tör magának”, de ugyanúgy kevés a jó tankönyv, az objektív feltételek is. Abban kell segíteni, hogy a külső és a belső motiválás egyensúlyt alkosson, legyen személyes motiválás, mesteri kíséret. A családnak, az iskolának, a társadalomnak, az Egyháznak ebben érdemes összefogni, s fejlődő gyermeket folyamatosan kísérni, hiszen közös érdek és közös kincs az igaz dolgozó ember.

²⁴ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 201-205. táblázatok

²⁵ Deus caritas est 1.

Csikszentmihályi különösen hangsúlyozza: sok esetben elégtelen, ha a tanárok és a tankönyvírók csak a szakmai színvonal kidolgozásán munkálkodnak, de közben a tanuló nem leli örömét a tanulásban. „Nekünk, nevelési szakembereknek még sokat kell tanulnunk arról, hogy milyen a belső motivációkat előidéző tanítás.”²⁶

8.A tanár, szaktanár, mester, iskola jelentősége

A tehetség kibontakoztatáshoz fontos a genetikai adottság, a velünk született képesség. Fontos a jó családi indulás, a tehetség kibontakoztatását elősegítő családszerkezet, családi életstílus, a szülők végzettsége. Fontos a serdülő fejlődést elősegítő személyiség-jegyeinek a kiválósága, a koncentrálni tudás, a munka szeretete. De mindez nem garantálja, hogy a tehetsége „automatikusan utat tör”. Mindez csak egy jó nyersanyag, amit egy mesternek kézbe kell vennie. *A tehetség szakirányú fejlődése elképzelhetetlen a szakirányban járatos pedagógus, mester nélkül.* A gyémánt birtoklása még nem elég, azt meg is kell csiszolni. Még a csodagyerekek esetében is a zsenialitás egy ideig utat tör, de egy határ után elcsökevényesedik, ha nem kap felnőtt vezetést és támogatást.

A tehetség kibontakoztatásához milyen az ideális tanár? A flowban való tanuláshoz hogyan tud segíteni egy tanár? Minden tehetségét kibontakoztatott ember az első helyeken említi, hogy volt *olyan szaktanára, aki maga is szenvedélyesen kutatott valamit, maga is élt a flowban.* Apáczai Csere János híres pedagógusmondását, miszerint „tüzet gyújtani az tud, aki maga is lángol”, Csikszentmihályi szellemében úgy lehetne mondani: „a flowban való tanulásra-munkavégzésre az tud elvezetni, aki maga is flowban dolgozik”. Egy szaktanár szakmájának tehát nem az a csúcsa, ha pontosan átadja a követelményeknek megfelelő szaktudást, információt. Valahogy a flow huzatát is át kellene adnia, a lelkesedést, az elmélyült érdeklődést. Ezek a *tudós tanárok*, akik maguk is komolyan foglalkoznak szakterületükkel, talán hírnevük is van egy-egy kutatásban. Persze a szakterület tudós művelése nem csak a tanulóknak jó (mert fegyelmezi őket és magával ragadhatja a tudomány felé), hanem magának a tanárnak is: a pedagógus lét egyik nagy veszélye a kiégés, hiszen évtizedeken keresztül ugyanazt tanítva, ugyanolyan gyerekanyaggal találkozva nem könnyű belül fejlődni, s ellenállni az ellaposodás gravitációjának. A saját kutatás ébren tartja a saját érdeklődést, a pedagógusi elhivatottságot, a saját flowt.

A nagy hatású tanárok elhivatottak, s ennek a lelkesedését, szenvedélyességét, morális kötelességeit át tudják adni a fiataloknak. Van sajnos olyan tanár, aki nem foglalkozik a saját szaktárgyával, nem kutat, túléli a továbbképzést, a pénzkereseten jár az esze, bosszantja a sokat kérdező tanuló. Aki így tanít, az nem tudja a fiatalot lelkesíteni a szaktárgyra, egyáltalán a szívós, becsületos munkára. Nem csoda, ha a fiatalok a sztárokért lelkesednek, a könnyű sikerért és gazdagságért. A nagy hatású tanárok nem unalmasan és szenvtelenül tanítanak, hanem le tudják kötni a gyerekeket. „Általában csak az olyan pedagógusok képesek a tehetséges gyerekek fejlődését sikeresen elősegíteni, akik a saját érdeklődésükből kiindulva el tudják érni, hogy tanítványaik flow-állapotot éljenek át.”²⁷

A nagy hatású tanár persze nem csak az önmaga „megszállottságát” tartja tűzben, hanem a diák személyiségére, fejlődési szintjére is tekintettel van. *A differenciált oktatást* bármilyen nehéz megoldani egy tanteremben, a jó pedagógus megfeszíti a körülményeket-lehetőséget, talál módot arra, hogy akár osztályon belül is differenciált feladatokat adjon. A flow bemutatásánál láttuk: van egy csatorna, ahol a flow áramolhat. Ehhez olyan feladatok kellene, melyek a tanuló képességeit valamelyest kihívják (nem kegyen unalmas), de nem is ijesztenek el (ne legyen túl magas). Ez

²⁶ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 209.

²⁷ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 256.

gyerekenként, korosztályonként is különbözik, és sok fáradságot igényel. A jó tanár aztán a feladat megoldása során folyamatosan visszajelez: a flowhoz kell a folyamatos visszacsatolás, a szeretetteljes dicséret ill. kritika. A jó tanár a szakmai színvonalon túl *emberséges is*: szívesen emlékezünk vissza azokra a tanárookra, akiknek volt egy-két jó szavuk mélypontunk idején, vagy amikor váltak a szüleink. A jó tanár *erőt is ad*, az elbizonytalanodó gyerekek reményt ajándékozik, a szétfolyó fiatal keretbe állítja. *A mester nem csak a szakmához ért, hanem az emberhez is*: szívvel-lélekkel a fiatal mellett áll, hiszen végül is nem kövekből farag szobrot, hanem élő nyers emberből szeretne az ő közreműködésével tehetséges, becsületes embert kiművelni. Fontos az a mesteri szem, ami felfedezi bennünk a sajátos tehetséget, ami biztat a kibontásában, ami munkára fog. Fontos a mesteri vízió, aki *hisz bennünk*.

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy ehhez a differenciált kezeléshez és személyes biztatáshoz nem csak szakmai felkészültség, sok-sok fáradság kell, hanem az, hogy a pedagógus *szeresse a gyereket*. Akarja egy jobb jövőre „szülni”, szeresse ne csak a jelen énjét, hanem a jövőbeni énjét. Ismét kiderül: a szeretet a termékeny. Nincs annyi fizetés, miniszteri kitüntetés, szülői hála, ami képes megköszönni egy ilyen differenciáltan figyelmes pedagógus munkáját. Ezért a szeretetért magától „a” Szeretettől kap motivációt a nagyhatású tanár. Így bármennyire is lesz hálátlanság, sőt, vértanúság az ilyen szolgálatban, bármennyire is nem köszöni meg a társadalom, vagy egyenesen rámegy a pedagógus egészsége, élete az ilyen szolgálatra, azt kell mondanunk: igazán kitartani egy ilyen szolgálatban az tud, aki elhivatott, mégpedig az Istentől elhivatott. Isten hívta el erre a nivóra és Isten Lelke tartja benne a „huzatot”.

A modern világban gigantikus ismeretanyagot szeretnénk átadni, a pedagógusokat mesterien képezik metodológiailag, a tankönyvírók színes könyveket gyártanak, a szemléltető eszközök áradata óriási. Sok a külső eszköz. A mesteri tanár tud belülről motiválni, magával ragadni, a munkába örömet csempészni, a tanulást élvezetessé tenni. *Mindez szeretet nélkül aligha megy*, s ezt minden pedagógiai-pszichológiai szakirodalmon túl legyen szabad kimondani a teológusnak. A technika, a szaktudás önmagában nem elég a tehetség igaz kibontakoztatásához, ahhoz szeretni is kell, s ehhez a szeretethez „a” Szeretettől lehet erőt, küldetést, vigaszt, kreativitást, huzatot nyerni.

III. A teológia a tehetségfejlesztésről

A teológia minden horizontális cselekvés lehetőségi feltétele mögött a transzcendens síkot keresi. „Adjátok meg Istennek, ami Istené”, hogy aztán meg tudjátok adni „az embernek, ami az emberé”. Magyarul a transzcendens sík, az istenkapcsolat minősége, a teológiai igazságok megfontolása jelentős hatással van arra, hogyan bánunk a tehetséggel önmagunkban, gyermekünkben, tanítványunkban. A teljesség igénye nélkül néhány teológiai szempontot szeretnénk felvetni.

A teremtéskor Isten az embert önmaga képmásával tiszteli meg. Az istenképiség személyes méltóságot jelent: azaz *mindenkinek önértéke van*. Nem a teljesítménye miatt, hanem mert isteni szikra van benne. Az önértékeléshez, önbizalomhoz, önszeretethez ez adja az első alapot: annak, hogy szeretni tudjuk önmagunkat (empirikus síkon), az a lehetőségi feltétele (transzcendens síkon), hogy Isten szeret minket. Még ha nem is tartanám magam jónak, okosnak, szépnek, ha nem is találnék magamban szerethetőséget, akkor is van valaki, aki szeret, valakinek jó vagyok, s erre a szeretetre lehet építeni az önszeretetet, önbizalmat. Minden teljesítés előtt tehát létezik az önmagában vett érték, a személyes méltóság.

Isten mindenkit *jónak* teremtett, mindenki van jó tehetség. A tehetség kibontakoztatása alatt e tanulmányban nem a zseniképzésre gondoltunk, hanem a mindenki sajátos tehetségére. Ilyen mindenki van, Isten ellát talentumokkal, mielőtt dolgozni küld. Senki sem tehetségtelen és üres, helye és szolgálata mindenkinek van Isten szőlőskertjében.

Isten nem fejezi be a teremtésünket nélkülünk: azaz nyersen elindít, de hogy milyen személyiségek akarunk lenni, mire akarjuk feltenni az életünket, azt nem dönti el nélkülünk. *Az ember szabadságát a lényeges kérdésekben Isten sem veszi el* – a pályaválasztás, a párválasztás, a hit melletti döntés, a gyerekvállalás nehéz döntéseit semmilyen szülő, tanár, állam nem vehet el a személytől. Isten nem alávettnek teremtette az embert, hanem szabad szövetségre hív, ez a szeretet. Azaz ad talentumokat, de nélkülünk nem bontakoztatja ki. „Isten megteremtett minket nélkülünk, de nem üdvözít nélkülünk” – mondja Szent Ágoston. A szabadság a görög felfogás szerint szünergiát jelent, azaz együttműködést az isteni szabadsággal. Ennek helye az imádság, az egyház közössége, a szentségek vétele, az egyházi iskola. Ha pedig szabad vagyok valaminek a kibontakoztatására (az nem automatikus), akkor szabad vagyok annak az elrontására, szétforgácsolására is, azaz a bűnre.

A bűnt, a teremtményi nyersséget a tehetség fejlesztésében is komolyan kell venni. A tehetség nem tör automatikusan utat magának, képes önmagát szétszórni, bűnösen megsemmisíteni, vagy éppen mások képesek bűnösen elhanyagolni, esetleg derékba törni. A jó kibontakozása nem automatikus folyamat, hanem a kegyelem és a bűn számtalan szála kíséri, kísérti. Így a tehetséges fiatalnak, ill. a vele foglalkozó szülőnek, pedagógusnak, hitoktatónak érdemes a kegyelem forrásaihoz járulni, s komolyan venni a bűn továbbhullámzó, ártó hatását. A „Ne lopj” parancs eredetileg nem egyszerűen egy tárgyi lopást tilt, hanem a lopás legsúlyosabb esetét: amikor az ember *életét, jövőjét lopják el*. Megteheti egy fiatal, hogy önmagát megfosztja egy jobb élettől, vagy éppen a szülő, pedagógus, hitoktató lopja el az életét, amikor bűnösen ellapósítja, lopja az idejét, a tehetségét. Talán kevés lopás fáj annyira, mint amikor szétszórtam a tehetségem, vagy éppen mások nem fedeztek fel, derékba törtek, ellapósítottak. A tömeges oktatásban ezt a bűnt lelkiismeretesen komolyan kell venni.

Istennek fontos a személyes *termés*. A teremtéskor rábízta az emberre a világot, hogy „művelje és őrizze”. Krisztus példabeszédei is gyakran beszélnek termésről: a talentumok, a szőlőtőszőlővessző, a mustármag, a magvető, a fügefa és még számtalan példabeszéd tanúskodik arról, hogy Istennek fontos a termés. A keresztény vallás nem egy „köldöknéző passzivitásra” hív, nem transzcendentális meditációra, a világból való aszketikus kivonulásra – ahogy sok távol-keleti világvallásnál vagy éppen szektánál látjuk. A kereszténységnek fontos a személyiség gyümölcsözése: Krisztus nem véletlenül beszél sokat a termésről. A keresztény emberkép célja nem egy meddő lebegés, felelősség nélküli transzcendálás, ezoterikus érzelgősség, hanem a tevékeny, felelős, hatékony szeretet.

Ehhez lényegileg tartozik a tágabb keret: a *történelem felértékelése*. Egyetlen világvallás sem tartja olyan fontosnak a történelmet, mint a kereszténység, mintha kicsit mindegyik cserbenhagyná a történelemben küzdő és küszködő embert, a világból való kiszabadulásra, meditációra, aszketizmusra hívna. Az evangélium evangéliuma János apostol sora: „úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen” (3,16). A keresztény ember nem lenézi a világot vagy kimenekül belőle, hanem először az Atya szemével próbálja látni a teremtést, majd a Fiú erejével részt vesz annak jobbításában, a Lélek karizmáival. A karácsonykor testet öltő Isten tulajdonképpen a történelmet is felértékeli: neki fontos, hogy az agapé elérkezzen a világba és megvalósuljon a történelemben. A tehetségek kibontakoztatásánál ez azt jelenti: a keresztények nem szerénykedhetnek, fejlesszék csak ki tehetségüket, vállaljanak felelős munkát, vezető beosztást, vegyenek részt a politika, a gazdaság, a tudomány, a művészet alakításában.

Ebben a munkában nem mindenkire hárul egyforma szerep – s ezt a tehetség kibontakoztatásán tudni kell. Krisztus beszél *sóróról, hegyre épített városról, világosságról*. Meseszerű

az olyan emberi társadalom, ahol mindenki egyformán érett. *Vannak elitek*, vezetők, s vannak akik őket követik. Az elit előrébb jár, többet lát és többért felelős, s dolga újat keresni, kockáztatni, új utakat felfedezni. S vannak, akiknek érdemes rájuk hallgatni. Persze egy társadalomban valamiképpen mindenki közepén van: egyszerre vannak előttünk elitek, példaképek, szentek, mesterek, de egyszerre vagyunk mi is valakik számára példák, mesterek. Egy nagy emberlánca vagyunk összefogva, valakiket követnünk kell, valakiket felkarolni. Olyan is van, hogy egy bizonyos szakterületen én vagyok az elit (órászmester vagyok), de más területen hallgatók mások szaktudására (orvosra). Ez a komplexitás azt várja el: a maga területén igyekezzen mindenki szakember lenni, igényesen szolgálni, a saját szituáltság felelősségét felvállalni – de az ember legyen alázatos mások tehetsége, bölcsessége, gazdagsága felé. Ismét kiderül, hogy a szeretet a termékeny: ha a családban, iskolában, társadalomban az elit és a vezetettek tudnak ilyen szellemben együtt működni, akkor éppen nem a rivalizálás vezetne, nem a tehetségtelen jutna vezető pozícióba, nem lenne gögös a kevesebb talentummal megáldott.

Krisztus pedagógiája isteni, s ehhez érdemes alkalmazkodni az emberi pedagógiának. Ha ugyanis Isten teremtette a világot, akkor fog működni a pedagógiánk, ha az isteni cselekvéshez alkalmazkodunk. A pszichológia és a pedagógia számtalanszor rájött arra, hogy Krisztusnak van igaza. Krisztus pedagógiájában az a minta: *előbb szereti a másikat, aztán ez jobb cselekvésre indítja a másikat*. Előbb szereti Zakeust, a bűnös asszonyt, Lévit, s utána meghívja, a bűnös létből kihívja. Nem fordítva: „ha teljesítesz, akkor szeretlek”, hanem az Ő logikája szerint előbb szeret, hogy a másik majd teljesítsen, jobb legyen. Krisztus szeretete megelőző, nagyvonalú, az értékeket előre látó, felkaroló, ingyenes. Végső soron az igazi agapét nem mi agyaljuk ki spekulatív módon, hanem ajándékba kapjuk Krisztustól, tőle tanuljuk. Az igazán sikeres együttműködéshez a tanulók, a szülők, a pedagógusok és hitoktatók, papok, államférfiak között nem csak a horizontális síkra kell tekintettel lenni, hanem a jó empirikus együttműködés transzcendens lehetőségi feltételére is, azaz az isteni agapéra. Az isteni agapé az Atya ajándéka, Krisztus felénk fordulása, amit a Lélek hoz közénk. Ha minden szereplőt az agapé jár át, akkor még hatékonyabb lehet az emberi együttműködés, gyümölcsözés, kudarcűrész, vigasz.

IV. Az imádság jelentősége a tehetségfejlesztésben

A Katekizmus kifejezi az imádság és az életvezetés szerves összetartozását: „*Mindegyikünk úgy imádkozik, ahogy él, mert mindegyikünk úgy él, ahogy imádkozik*” (2725). Demmer ezzel a címmel írt morális könyvet: „Az ima, ami tetté lesz”.²⁸ Kijelenthető, hogy az ima a cselekvés legeredetibb tette, amit imában belátunk, azt fordítjuk le a cselekvés szintjére.

Az imádság tehát nem csak beszélgetés és találkozás, hanem szövetség: „A keresztény imádság *szövetségi* kapcsolat Isten és az ember között Krisztusban. Isten és az ember cselekedete. A Szentlélekből és belőlünk fakad. Isten emberré lett Fiának emberi akaratával egyesülve teljesen az Atyára irányul” (KEK 2564).

Az ima Isten dicsőítése: az az ember, aki már látta Isten szépségét, akit elbűvölt Isten léte, akit lenyűgözött végtelen szeretete és bölcsessége, az már nem tud nem imádkozni. Már szomjazik az imára, keresi az állandó imát. Az ima így nem a kötelesség, hanem a szeretet alaptette Mestere, Teremtője, Barátja, Atyja felé. Aki hisz, az imádkozik. Másrészt az ima *az ember igazi önmagává válása*. Az imádság a valóság egészének holisztikus megidézése: minden ima kiszakítja-felröpíti az embert a valóság teljessége elé – így legigazibb önmaga elé. Az imában felfedezi a világ mélységeit, az élet átfogóságát, az örökkévalóságot, a teljes igazságot az abszolút szeretetet. Aki pusztán a jelen-

²⁸ KLAUS DEMMER: *Gebet, das zur Tat wird*, Herder, Freiburg 1989. Uő. Gebet, in *LThK* IV,314-318.

látható világban él, az felszínesen él, elrabolja önmagától létének legigazibb lehetőségeit. Nemcsak Istentől tagadja meg az imádást, hanem önmagát is megfosztja a többdimenziós élettől, s alacsonyabb életszínvonalra fokozza le önmagát. Amikor imádkozunk, megidézzük a valóság egészét nem csak kívülről, hanem belülről is: az egész szerinti önmagunkat. Az ember egész nap különböző szerepekben él, szeret és dolgozik: házastárs, szülő, tanár, ügyfél, beteg... Az ima az, amikor a legigazibb önmagunkat keressük meg és állítjuk Isten fényébe: ha ez elvész, szereppé aprózzuk szét önmagunkat. Az ima megóv az ellaposodástól, és az önmagunkból való kifordulástól. Isten, aki a megkérdésünk nélkül teremtett minket, nem akar minket nélkülünk üdvözíteni (DS 1525, 1554). *Gondviselése abban mutatkozik meg, hogy a gondviselésre képessé alkotott meg minket: szerető és mindenható gondviselésének nem csak alá vagyunk vetve, hanem partnerként meg is hívott, hogy legyünk saját gondviselői életvezetésünknek. Ezt a gondviselést a nagykorú keresztény az imádságban gyakorolja Istennel szövetségben.*

Az ima élet. Nazianzoszi Szent Gergely szerint „gyakrabban kell Istenre gondolni, mint ahányszor levegőt veszünk.”²⁹ Ahogy a létünket folyamatosan életben tartja a lélegzés, úgy az életvezetésünket életben tartja a folyamatos ima. Ekkor érti meg az ember, hogy imádkozni nem fakultatív időtöltés, hanem az életünkről és boldogságunkról van szó: *nem egyszerűen az imádságos és a nem-imádságos élet között választunk, hanem az igazabb boldogság, a teljesség és a pokol, az élet és a halál között*, jóllehet ez talán később derül ki. Az életvezetésben, a nagy döntések meghozatalában és végigvitelében első hely illeti az imádságot, az ima lesz a pilóta. Az élet létfeladata és a világ örvénylése abszolút irány után kiált. Nazianzoszi képét folytatva: ahogy a levegőt befogadjuk, úgy kell az életvezetésnek is először befogadónak lenni. Az ember nem mindentudó, az ima először lényé alázatos felkínálása: csöndben figyelünk minden rezdülésre, hangra odaátról. Az alázat és a föld (humilitas-humus) szoros kapcsolatban vannak: alázatosan jó földként kínáljuk önmagunkat, hogy befogadjuk az isteni magvakat, s bő termést hozunk. Alázatos készség és figyelem nélkül nincs valódi ima – s ez meghálálja majd magát a tehetségfejlesztésben. Ez az önátadás nem passzivitás, hanem tevékeny önátadás, aktív passzivitás, ez a Máriás-odaadás. Mindazt, amit aztán az imában megláttunk, átgondoltunk, értékeltünk, azt az életvezetésbe át kell ültetni. Az imádság nem érzelmi élményt hoz, hanem új felelősséget. Egészként szemléljük önmagunkat és életünket, élesebben látjuk az ajándékba kapott lehetőségeinket és mindehhez erőt is tapasztalunk: *a kapott látás nem maradhat passzív, hanem termést akar hozni*. Sok munkájában, kapcsolataiban, küzdelmeiben terméketlen ember talán nem imádkozik igazán. Az ima nem unaloműzés, de nem is tudományos elméleti tevékenység: az ima élet. Fontos Pál figyelmeztetése: *Ha a Lélek szerint élünk, viselkedjünk is a Lélek szerint*” (Gal 5,25): azaz a kereszténység nem egy lelkeség, hanem élet. Nem „intellektuális történet”, nem is „kellemes érzület”, hanem élet, életvezetés is.

A teológia tehát különösen azt hangsúlyozza, hogy az ima a cselekvés legeredetibb tette, az *ima és tett nem két világ*. A hívő egzisztencia az imádságban találkozik az élő Istennel és összefogja holisztikusan önmagát az Isten előtt. A beteljesületlen ember ahhoz igazodik, aki Teljességként minden valóságot meghatároz. Így az imádkozó személyében az imádság lassan átfordul erkölcsi tette: *felfogjuk Isten igényét és lefordítjuk egzisztenciális jelentőségű tette*. Isten szeretete és igénye már nem hagyja többé nyugton az embert, hiszen belátja, hogy Isten a boldogság forrása (Zsolt 16,1). *Az ima első gyümölcse, hogy az ember az életét feladatnak, meghívottságnak fogja fel. Felfog egy igényt, egy vezető perspektívát: élete minden körülményét és lehetőségét Istentől, mint origótól akarja meghatározni. Mindig a Lélek csodája, hogy az imában találkozhatok az örökkévaló Istennel, meghallhatom a hívását és arra én személyesen válaszolhatok. A keresztény erkölcs tehát a Lélekben dialógikus jellegű: az egész erkölcs válasz Isten hívására, az életvezetés megvalósítása annak, amit szóban az imában fogalmazunk meg.*

²⁹ Oratio 27,4; PG 250,78

A következőkben azt szeretnénk részletezni: Konkrétan hogyan is válik az *imádság az életvezetés pilótájává*? A tehetségfejlesztésben nem az ima az utolsó, „ha már mindent megtettünk, akkor nem marad más, mint az ima”. Az ima sokkal inkább pilóta akar lenni, az életvezetés közepében van igazi helye.

1. Beállítás az alapdöntésbe az imádságban

A tehetségfejlesztésben mielőtt az ember empirikusan-pedagógus módon nekilátna a konkrét teendőknek, előtte egyáltalán a létet feladatnak kell felfogni diáknak, tanárnak is). Lelke mélyén mindenki felfog egy arra vonatkozó belső dinamizmust, hogy az életét vezesse, hogy szeressen, tegye a jót kerülje a rosszat (GS 16). Ez a „huzat” az Atya hívása a Szentlélek szélvész-erejében a Fiú által. Az alapdöntés az, amikor ezt a hívást meghalljuk és válaszolunk rá. *Az alapdöntés önmagunk alapvető beirányítása a jóra, a szeretetre, Istenre – vagy az önzésre, a bezárkózásra, a bűnre. Az alapdöntés tehát nem egy tetre irányul, hanem a jóra, az igazra, a szépre, azaz Istenre (optio fundamentalis positiva) – vagy mindezek ellen (optio fundamentalis negativa)*³⁰. Az optio fundamentalis teorémája az újkori morálteológia egyik legfontosabb belátása. H. Weber szerint ezen elmélet gyökerénél a pszichológia és a transzcendentális-teológia áll: a konkrét egyedi tettek mögé és fölé akartak nézni, észlelve a nagyobb döntéseket, amik hordozzák a kisebb döntéseket.³¹ Az élet egyedi „fényképein” túl az élet „filmjére” kezdtek figyelni, az atomizált tetteken túl az azt szülő *alapirányultságra*. Fontos volt Rahner hozzájárulása azzal, hogy a transzcendentális differenciát végrehajtotta a szabadságra vonatkozóan is: a konkrét döntési szabadságok előtt az alapszabadságról beszélt, ami alapvetően Istenre irányul.³² Így mélyítették el a teológiában a szabadság és a lelkiismeret értelmezésében a differenciát: a lelkiismeret elsődleges dolga nem a konkrét dolgok közti választás, hanem az alaplelkiismeret alapszabadságában elsősorban a Jó, azaz Isten megragadására irányul.³³ Mindehhez a Bibliában is található támasz: a parancsok között a legelső Isten szeretetének parancsa, s majd ebből fakad a többi (MTörv 6,4-9 és MK 12,29-31); a földbe rejtett kincs, igazgyöngy határozza meg a többi teendőt (Mt 13,44-46); legyen az első Isten Országának keresése, s a többi dolog majd ehhez képest kap részértéket (Mt 6,33). *A morálteológia számára fontos fókuszpont keletkezett, ahol az alapszabadság, az alaplelkiismeret és az alapdöntés összeérnek*. Ennek értelmében az optio fundamentalis egy transzcendens döntés, nem kategoriális-konkrét döntés, s mint ilyen előrenyúlás a teljességre a lehetőségi feltétele lesz a kategoriális döntésnek (pl. a tanításnak, tanulásnak, tehetségfejlesztésnek). Ezt a nemhívók is meghallják és valahogy válaszolnak rá (anonim keresztények ezért lehetnek). Az alapdöntés tehát egy transzcendentális döntés, ami a konkrét tettekben valósul meg: a teorema teljes félreértése lenne, ha a kétféle döntés *reális szétválasztottságában* gondolkodna valaki (VS 65-68), mintha két síkon külön döntenénk: külön Istenről és külön a kategoriális tettekről. Ez dualizmus, spiritualizmus lenne, test-, és világfelejtés³⁴. Komolyan kell venni a bibliai szemléletet: „Nem jut be mindenki a mennyek országába, aki mondja nekem: Uram, Uram! Csak az, aki teljesíti mennyei Atyám akaratát” (Mt 7,21). Nincs különválasztva reálisan a transzcendens és a kategoriális döntés, sőt, az optio fundamentalis elméletének a célja éppen az, hogy a konkrét tetteket felértékeljük. Az alapdöntés mintha a tettek „lelke” lenne, de ez nincs meg a „test”, azaz a konkrét tettek nélkül. A kétféle döntés *perichoretikusan egymást átjárja*,

³⁰ BERNHARD HÄRING: *Frei in Christus I*, 171-226.

³¹ Jó összefoglalás: HELMUT WEBER: *Általános erkölcssteológia*, i.m. 260-273. TARJÁNYI ZOLTÁN: Önmagunkra találni – az alapdöntés, in *Vigilia* 69 (2004/2)

³² KARL RAHNER: *Theologie der Freiheit*, in, *Schriften zur Theologie VI*, 215-237.

³³ EBERHARD SCHOCKENHOFF: *Wie gewiss ist das Gewissen?*, Herder, Freiburg 2003, 152-235. Uő.: *Theologie der Freiheit*, Herder, Freiburg 2007, 309-314.

³⁴ KLAUS DEMMER: *Optionalismus – Entscheidung und Grundentscheidung*, in, DIETMAR MIETH (szerk.): *Moraltheologie im Abseits?* Herder, Freiburg 1994, 69-87.

és lendíti egy irányba: a jó alapdöntés egyre jobb kategoriális tetteket hív létre, a jó tettek pedig egyre tisztábbá, eltökéltebbé, koncentráltabbá teszik az alapdöntést. Ez negatív is igaz: a rossz alapirányultság rossz tetteket szül, s a rossz tettek egyre jobban mérgezik az alapdöntést, a szívet is.³⁵ Tehát mind az alapdöntésben mind a kategoriális döntésekben tud fejlődés, a kegyelemben növekedés történni, de hanyatlás, lecsúszás is.

A tehetség fejlesztésében Csíkszentmihályi kifejtette: sok a külső motiválás, a színes tankönyv, a csillogó multimédiás oktatóeszköz – csak éppen a belső motiválás megy nehezen. Az *imádságban éppen a belső motiválás lesz első és legfontosabb*. A keresztény ember életében az imádság és az alapdöntés mélységesen összefüggenek. Ha az imádság találkozás a Transzcendenssel, akkor a transzcendens alapdöntés megvalósulásának legigazibb helye éppen az imádság. Az alapdöntést az imádságban halljuk meg, értelmezzük és mondunk rá igent, s az élet folyamán ez a kimondott „igen” az imádságban egyre koncentráltabbá és intenzívebbé válhat. *A konkrét erkölcsi életvezetés hallatlanul sokat nyer az imádságban megerősödő alapdöntéssel, ill. hallatlanul sokat veszít az életvezetésére vonatkozóan is, aki nem imádkozik*. Először is felfogjuk, hogy az élet meghívottság, feladat: amikor átímádkozzuk élethelyzetünket, s beállítjuk az isteni szőlőskert perspektívájába, akkor lesz a konkrét *élet hivatássá*. Bármit is dolgozunk (egyszerű vagy kitüntetett munkát), bármit is szenvedünk el (betegség, mellőzés), az is tud hivatássá válni, ha Isten előtt az imában az üdvösségre való tekintettel cselekedjük vagy viseljük el. Ha az élet hivatás, akkor az erőt, rangot, kitartást tud ajándékozni a kis tetteknek, az egyszerű életnek, a mindennapoknak is. Az élet alapcélja nem az önmegvalósítás lesz, egy világon belüli immanens beteljesedés, hanem odajutni a Szentháromság közösségébe. Így az imában az alapdöntés *dinamikája* nyer egy *irányt*: nem akármerre törekszünk, hanem a Szentháromság felé. Ez a dinamika megóv a *leragadástól*, hogy ellaposodjunk a már elért jóban (szaktudás, hit), vagy belekeseregjünk a megtörtént rosszba. Az imában nyerünk egy *tartalmi tematikus tudást az élet teljességéről*: minden ima egy transzcendens előrenyúlás a lét Teljességére, ami bár homályos, de tartalmilag lépésenként mégis kibontakoztatható. Így a szabadság lényege nem az lesz, hogy mindig akármerre dönthessek „szabadon mindentől” (Sartre, liberalizmus), hanem arra vagyok szabad, hogy az egyetlen igazságban egyre jobban elmélyüljek. Az imában nyerünk egy előzetes beállítódást az *értékekre*, alapirányulást az *erényekre*, s ezzel az irányulással fordulunk a konkrét dolgok felé, hozzuk meg a kategoriális döntéseket. Az imában őrizzük az *alapvető szabadságot*: jobban tartozunk Istenhez, mint a konkrét történelmi, szociális körülményekhez, az ember felszabadul a nagy meghívottságra. Az *ember jobban a transzcendens Isten kezében van*, mint az empirikus faktumok béklyójában: még ha ezek súlyosan meg is határozhatják (genetika, szülői neveltetés, szociológiai statisztika, filozófiai korszellem), akkor sem determinálják abszolút módon, az ember tud szabadon máshogy viszonyulni a világhoz. Valóban látunk tehetségeket, akiket a kegyelem kisegített a nyomorult élethelyzetből. Az imában újra és újra *töményebbé* válik az a tudás, hogy az élet mindig és mindenütt értelmes, érdemes szeretni, nincs abszolút mélypont, elvesztett élet. Az imában nyerünk egy *igényességi szintet*: már az Atyának szeretünk, dolgozunk, küzdünk igényesen, nem az emberi hálának, a történelmi fizetésnek, kategoriális ellenőrzésnek – s ez a pedagógusok, szülők, hitoktatók számára nagyon fontos nívót és erőt ad a mindennapokban. Az imában nyerünk egy alapvető, lerombolhatatlan *humort*: Isten már megváltott minket, már okunk van húsvéti győzelemmel, optimistán szemlélni mindent. A flowban éppen örömteli cselekvésre szeretnénk jutni, s ennek a horizontális örömmel a transzcendens lehetőségi feltétele, alapja a húsvéti nagy öröm. Az *üdvös csalódások* az imádságban dolgozhatók fel a leginkább: mindenben és mindenkién csak azért csalódhatunk, mert a Teljességre való előrenyúlásban már látjuk mindennek és mindenkinek fogyatékoságait, s tudjuk, hogy olykor szabad hibázni. Az ima engedi a részt résznek lenni. Az imában a másik embert is *útitársunknak* látjuk a

³⁵ Ezért halálos bűn nem csak az egyik, hanem mindkettő együtt valósítja meg VS 69-70. NÉMETH GÁBOR: *A halálos bűn mint moráleteológiai probléma*, Jel, Budapest 2006, 183-209.

Teljesség felé, *testvérünknek* az Atya felé, nem pedig farkasunknak, versenytársunknak. Az ember létét alapvetően meghatározza *kontingenciája*, halandósága és bűnössége, s egyedül az imában tudunk *megbékélni* az ember eme legnagyobb bizonyágpróbájával. Ez a megbékéltség és megvigasztaltság aztán átültetődik az imában a tervezésre, a mérlegelésre, a cselekvés praktikus szintjére is. Az imádkozó jótéteménye lesz a körülötte élőknek. Végül az imában *reményt* nyerünk, hogy minden a Szentháromság közössége felé tart, ez a remény pedig fontos a jó életvezetéshez, a halálon túlra mutató valódi cselekvéshez, a világ igaz műveléséhez.

Az imádság és az *optio fundamentalis* viszonyának tárgyalása az a hely, ahol a *boldogság* fogalmát meg kell gondolni. Ha minden tettünk végső célja a boldogság, akkor ez és a minden tettet meghatározó *optio fundamentalis* összefüggnek. Az alapdöntésnek arról is kell döntenie, hogy alapvetően mit ért boldogságon. Demmer szerint nagypénteken Krisztussal más is meghalt a kereszten: a boldogság régi fogalma is. A kereszten át kell préselni az antropológiai alapfogalmakat, többek közt a boldogság fogalmát is.³⁶ Túl a hedonizmuson és egy naiv eudaimonizmuson Arisztotelész, a józan ész, a humanizmus antropológiája szerint a boldogság a természetes étellel, az önmegvalósítással, a harmóniával egyenlő. A kereszt bölcsessége azonban még ezektől is magasabbra hív. A boldogságot lényegileg érintő kérdés, amire válaszolnia kell mindenkinek: a Megfeszített vajon boldog volt-e? Úgy véljük: ha nem, akkor leszállt volna a keresztről. De ha igen, akkor mitől? *Nagypéntek és húsvét óta meghalt a régi boldogságfogalom és feltámadt egy új: az a boldog, aki az Atya akarataiban van, együtt Krisztussal a Lélekben.* Bárhol, bármikor. Bankárként és koldusként, családsként és meddőként, miniszterként és vértanúként. Ha a boldogság együttlét Krisztussal, akkor a kereszt ebbe elválaszthatatlanul beletartozik. Ha nincs más boldogság, mint a Megfeszítetté, akkor nem hazudhatunk magunknak és másoknak: *minden boldogság vértanúi boldogság.* A legszebb hivatásban, szerelemben, szülő-gyermek kapcsolatban, közösségben is lesznek keresztek, nem „boldog boldogság” illúziója az igaz, hanem Krisztus követésének boldogsága.

Így már értjük: a boldogságot nem lehet a Szentháromság nélkül definiálni, mert az ember boldogsága a Szentháromsággal való közösség – most és majd odaát. *A boldogságot azért nem lehet evilági empirikus tudományokkal definiálni, mert ami igazán boldoggá teszi az embert, abban Isten mindig benne van.*³⁷ *Ezért nem lehet erkölcsstelenül boldognak lenni.* Az imádkozó ebben az átfogó és misztikus boldogságfogalomban mélyül el, ehhez keresi Isten közelségét, nyer új értelmezést és cselekvési alternatívákat – ami a morál, az életvezetés számára alapvető jelentőségű. Így boldogságra törekvésében már nem a markában akarja tartani Istent, nem a szolgájaként akarja igénybe venni, hanem fordítva: ő áll be Isten szőlőskertjébe, üdvözítő művébe. *Az imádkozó nem Istent veszi igénybe, hanem önmagát állítja Isten igényébe, így nem eléri a boldogságot, hanem ajándékba kapja szerető együttműködésben.* A nagypéntek valódi földrengést jelentett a boldogság, az önértelmezés és az életvezetés fogalmaira való tekintettel, amin mindenkinek át kell mennie, hogy új fogalmakkal új húsvéti életre támadjon. Az imádkozó tudja, hogy a szenvedés elől nincs menekvés, ezért aki Jézusban és Jézussal imádkozik, vallomást tesz e tudás mellett. Megosztja életét Krisztussal, és ebből új morális cselekvés fog feltámadni: imádkozva engedi magát vezetni oda is, ahová nem is akarja (Mt 10,24). Már meg tud békélni, ki tud engesztelődni életével, bárhol is érkezzen szenvedés: a bekorlátoltságból, bűnből, betegségből vagy sorsszerűségből. Az imában egy új, *húsvéti álláspontot* nyerünk: a földi, emberi önámítások gyógyítóan feltöretnek, és a magunk mögött hagyjuk a pusztán a történelemben, a földi életben való érvényesülés, boldogság, siker kényszerét. Az imádkozó életét átjárja a húsvét örömhíre: *nem érti a szenvedést, de tudja reménnyel vállalni.* Az ember ha már

³⁶ KLAUS DEMMER: *Fundamentale Theologie des Ethischen*, i.m. 165. Uő. *Angewandte Theologie des Ethischen*, i.m. 109-111.

³⁷ TÖZSÉR ENDRE (szerk.): *Hit és emberi boldogság* (Pszichológusok és teológusok 10), Új Ember, Budapest 2009.

Krisztussal együtt van, akkor mer a töredékben is boldog lenni: pontosan ezt fogalmazzák meg a Boldogságmondások.³⁸ Nem a sírástól, a szegénységtől, az üldözéstől boldogok, hanem *már Istentől boldogok*, a vele való elteltséget semmi nem tudja elvenni, s ez minden léthelyzetben érvényre juthat. Az imádkozó ezért nem kapkod, nem szomorú, tud töményen élni, minden ellenére tud megvigasztalt lenni. Az imádkozó tud töredékességében is békében *meghalni*. Az Isten jóságos gondviselésébe vetett bizalom erősíti meg a reményt, hogy minden a beteljesedés felé megy, lehet remélni a jó kimenetelt – még ha ennek történelmi végét nem is látjuk.

2. Az életdöntések imádságos meghozatala

Az imádságban *tervezünk*. A transzcendens alaplöntést lefordítjuk kategoriális konkrét döntésekre, az alaplöntés perspektívájába beleillesztjük a nagy terveket. *Az életre szóló nagy döntéseket nevezzük életdöntéseknek*³⁹, melyek aztán majd a további kisebb, mindennapi döntéseket meghatározzák. Az ilyen nagy életdöntések egész életünkre vállalt döntések, ilyenek pl. a konkrét keresztény életvitel eldöntése (keresztség, bérmálás tudatos megélése), az életállapot eldöntése (házasság, cölibátus, egyedüllét), a hivatás-szakma kiválasztása, a szülőség vállalása, a közösségi élet, az igényes szellemi és testi műveltség melletti döntés. Ezek a nagy döntések nem hirtelen intuíció szülöttei, nem is pusztán racionális megfontolások. Ezeknek kiimádkozott nagy döntéseknek kell lenniük. Az imádságban akarunk válaszolni a meghívottságra, keressük a magunk nagy döntéseit az Atya előtt: mire is tegyük fel az életünket, mire kaptunk hivatást, merre van a mi sajátos teljességünk. Az egész világ, az idő, a testünk, a kapcsolataink, a történelmi helyzetünk, a talentumaink mind-mind *nyersanyaggá* válik a meghívottság perspektívájában (alaplöntés), s az imádságban formáljuk azokat az Atya akarata szerint. Ilyen nyersanyag a tehetség, az adott osztály, kultúra is. Itt van az egzisztenciális etika⁴⁰ helye: mindenki egyedi módon alakítja nyersanyagként a maga tervei szerint az időt, a világot, a kapcsolatait, a tehetségét, a testét. Azok az életdöntések, amiket kiimádkoztunk, melyekre az Atya „bólított”, hihetetlenül erősek lesznek, érezzük: itt a helyünk, itt van hivatásunk. A ki nem imádkozott életdöntéseket hagyjuk ott könnyen, nem küzdünk értük, nem is lesznek igazán intenzívek soha. *A boldog élethez, az elszánt életvezetéshez a kiimádkozott nagy döntések nélkülözhetetlenek*. Ez a mi személyes szövetségünk a szövetség Urával. Az élet megvalósítása tehát a bensőben kezdődik: az imában nyer alakot és tervet, és azt fordítjuk le az életünkre. Így lesz az ima előzetes tett, terv, az életvezetés legelső tette, s az életünk így lesz válasz a hívásra. Az imában a *saját életcélokat* fedezzük fel, amire minket hív az Isten és amire szívesen tesszük fel az életünket. Az ember csak a saját célért tud élni és halni, minden erőt bevetni és küzdeni. A nem saját célért mindezekre nem igazán képes. Egészen drámai tud lenni, amikor valaki úgy vállal fel nagy döntéseket, hogy azokkal nem azonosul teljesen, s évek-évtizedek múlva hagyja ott családját, hivatását, hitét.

Mit nyer a konkrét életvezetésünk, ha az életdöntéseket imádsággal hozzuk meg?

— Ha imádságban hozzuk meg ezeket a nagy életdöntéseket, akkor elsősorban *magát Istent* kérjük szövetségesül: önmagunkat teljesen belemondjuk a nagy döntésekbe, s egyben kérjük Istent is szövetséges társul a döntés végig vitelében. *Amit, Istennel együtt döntünk el, annak megvalósításában Isten segít*. Ezért javasolja az Egyház, hogy a házasság, a pályaválasztás, a családtervezés, az egyéb nagy döntések meghozatalakor érdemes Isten közelségét keresni, Vele együtt tervezni és dönteni. Ha pedig mélypontra kerülünk egy-

³⁸ EBERHARD SCHOCKENHOFF: *Die Bergpredigt*, Herder, Freiburg 2014, 139-178.

³⁹ KLAUS DEMMER: *Fundamentale Theologie des Ethischen*, 248-250.

⁴⁰ KARL RAHNER: Über die Frage einer formalen Existentialethik, in *Schriften zur Theologie II*, Einsiedeln 1964, 95-114. WOLFGANG HARTMANN: *Existentielle Verantwortungsethik*, LIT, Münster 2005, 25-73.

- egy döntés megvalósításában, érdemes emlékezni Isten hűségére: *Isten hűséges szövetségéhez, s ez erőt és új látásmódot ad, hogy mi is hűségesek tudjunk maradni.*
- A folyamatos imádság *megegyíti a nagy döntéseket*: sohasem absztrakt emberekként imádkozunk, hanem a nagy céljainkon keresztül fordulunk Isten felé, azaz családos emberként, szülőként, szerzetesként, mérnökként. *Amikor imádkozunk, ezekért a nagy döntésekért kérünk, hálát adunk, ill. az ellenük vétett bűnökért bocsánatot kérünk.* Így az imában mindig felidézünk az életdöntéseink örömét, amit nem akarunk elfeledni: milyen jó, hogy keresztény vagyok, házas lehetek, hogy ők a gyerekeim, hogy itt szolgálhatok, van munkám. Amikor ez az öröm feledésbe merül, akkor az életdöntés nehézségei kerülnek előtérbe, s könnyen nézünk más örömök után... Az ima így a saját életutunk kitüntettségét adja, összpontosít, erőt ajándékoz, hálára és megújulásra indít. Sőt: a nem választott életutakra balzsam lesz. Mindenki tudja, hogy a nem választott életutak árnyékként kísérek, olykor kísértenek: mi lett volna, ha... Fájó sebként megmaradnak a nem választott alternatívák, a többi lehetőség. Ezeket is méltósággal hordozni, időről időre *felfakadó sebeire gyógyulást* nyerni csak az imában lehet. Abban az Istenben bízunk, aki a választott egy úton is képes mindent megadni és üdvözíteni. Nem kell mindent csináló aktivistákká válnunk, nem kell csöndes kompenzációba, hamis önvigasztalásba esnünk, nem kell félnünk utak és örömök elengedésétől.
 - Az imában nyerjük meg a *reális látást*, a valóság igaz felfogását: aki a valóságot rosszul méri fel, rosszul fog dönteni, az életét véti el. Minden önmagunkra, a másik emberre és a világra vonatkozó megismerés előtt Istenhez akarunk felemelkedni, hogy reális legyen az ismeret. Az ember nem akarhat áldozatává válni sem az önámításnak, sem mások ámításának, az ideológiáknak vagy a közfelfogásnak. Az imában keressük a legmagasabb látószöveget, a zenitpontot, hogy az egész felől szemléljük az életet, s annak látószögébe illesszük be a részeket. Az imádkozó Istennel együtt akarja látni, együtt szemlélni a világot, önmagát, a reális alternatíváit, a szituáció helyértékét. Az ikonok ezért ábrázolják Krisztust mindig nagy szemekkel. Fontos ismeretelméleti tétel, hogy tények-faktumok önmagukban nincsenek, hanem mindig is értelmezett tények vannak. Nem az empirikus tényeké (pszichológia, orvostudomány, szociológia stb.) az elsőbbség, hanem a látószögé (filozófia, teológia), ahonnan értelmezzük az önmagunkra, a világra, a szituációra vonatkozó tényeket. *Ezért a kifelé irányuló megismerés előtt mindig befelé kell fordulni.* Demmer alaptétele szerint: az imádkozó van a leginkább önmagánál és a világnál, az él a legigazabban és leghatékonyabban, aki imádkozik.
 - *A döntés felvállalásához, az „ugráshoz” különleges lelki erő kell.* Aki késő teszi kezét az eke szarvára, talán kevesebb és nem is olyan jó gyümölcssei lesznek. Mindenki tudja, hogy egyszer késő lehet, s a tehetségfejlesztésben ez különösen igaz... Az imádságban tudjuk megkapni a Lélek karizmáját, hogy hittel s elszántan kezdjünk bele a munkába, tanulásba, szakmába, s majd a házasságba, vállaljunk gyerekeket. A döntés felé való minden vonzalmunkon túl, a realitás minden józan felmérése után is mindig marad kiszámíthatatlan homály az életdöntésekben: *amiként maga a meghívottságunk misztérium marad, úgy annak konkretizálásában is marad misztérium.* Ezt nem akarjuk letagadni, nem tartjuk hibának, nem ok a döntés halasztására, a vég nélküli morfondírozásra. Végső soron nem matematikai, hanem hívó egzisztenciális bizonyosságra törekszünk. A döntés felvállalásában is marad misztérium, ezért mondjuk, hogy „vállaljuk”, ezért nevezhető „ugrásnak”. Ha előtte tisztességesen elvégeztük a felkészítő munkát, ha őszintén akarjuk a döntést, akkor az Istennel együtt bátran vállalhatjuk. Végső soron nem halálugrást kockáztatunk, hanem a szövetségesünkkel együtt lépünk az ismeretlen jövő felé. A hit nagyjai, Ábrahám, Mózes, Mária, az apostolok és számtalan szent ebben is példák lehetnek.

3. Imádságos gondviselés a mindennapi haladásra

Aki a nagy döntéseit a mindennapokban végig kívánja vinni, annak gondot kell viselnie önmagára és az útra, azaz a körülményekre. A gondviselő Isten azzal tünteti ki az embert és úgy is gondoskodik róla, hogy őt magát gondviselővé tette: az embert önmagára is akarja bízni (Sir 15,14). *A saját életvezetés fölötti gondviselés képessége Isten kitüntetése a nagykorú kereszténynek.* Megteremtett nélkülünk, de nem akar üdvözíteni nélkülünk. Ez a gondviselés is elsősorban az imádságban történik. A gondviselésnek alapvetően két irányba kell dolgoznia: befelé, a gondolatvilágra, és kifelé, az életkörülményekre. A tehetségfejlesztés pszichológiája ugyanarról beszél: a tehetségnek előnyös külső és belső körülményeket kell biztosítani, s a kettő összhangja segít a termékenységhez.

Először is gondot kell viselünk önmagunkra, azaz gondolkodásmódunkra. Az ember legeredetibb életvilága a gondolatvilága. A legtöbb időt a gondolatainkkal töltjük, életünket előbb gondolatainkban alakítjuk és döntjük el, s utána tesszük meg. Mivel a keresztény ember gondolkodása nem szekularizált technikai gondolkodás, hanem mindig is az Atya előtti gondolkodás, ezért ez a gondolkodás szoros kapcsolatban van az imával. A keresztény ember gondolkodása imádságos gondolkodás. A hálaadó imádságban, mint napsütésben újra és újra meglátom *döntésem szép oldalait*: miért öröm, amibe belekezdtem, amit elértem. Aki elfejti emlékezetben tartani döntéseinek megnyert szép oldalát, akinek természetessé és rutinossá válik a megnyert jó, annak majd elkezdenek döntésének a negatív oldalai felerősödni. A hálaadó ima vigyáz lelkünk egészségre és örömeire: a döntések szép oldalát, örömét a hálaadó imádságban örizzük meg. Az imában *pozitív előítéletet* nyerünk az élethez és a másik emberhez: aki optimistán, pozitív gondolkodással lép egy szituációba vagy a másik emberhez, eleve jobban fog élni velük. Az imában *hálás emlékezés* is történik: Isten megszabadító nagy tetteire (közösségileg és egyénileg), s a hálás emlékezés bizalmi előleget jelent a jövő bátor vállalásához. Az imában erőt nyerünk a hűséghez, mert tudjuk: aki már volt boldog Istennel, hivatásában, munkájában, az majd még lesz boldog. Tudjuk, kinek hiszünk. Az imában újra és újra előreszaladunk *életideáljaink* felé: mit is akartunk elérni, merre is akarunk igazán menni, s mindez újabb lelki erőt, pszichés energiát, motiváltságot ajándékoz. Nem lesz az ember kiszolgáltatva kósza érzéseinek, napi hangulatának, a társadalmi korszellemnek. Az ima segít *alternatívákban gondolkodni*: gyakran beszűkülünk egy kevésbé jó vagy kifejezetten rossz megoldásra. Az imádságban a gazdag Szentháromság felé fordulunk: Isten nem lehet olyan szegény, hogy csak egyetlen rossz megoldás létezik! Az imádság türelmes tapogatózást ajándékoz, talán soha nem sejtett erőket fedezünk fel magunkban, vagy el nem képzelt utak nyílnak meg. Az imában a jó gondolatok ápolása mellett *küzdünk a rossz gondolatok ellen*: biztosan állítható, hogy akinek a bensője tele van rossz gondolatokkal, annak a külső életvezetése is rossz irányba fog haladni – bár fáziskéséssel. Önámítás, hogy a belső rendtelenség ellenére lehet hosszú távon gyümölcsöző, azaz boldog életet élni. „A jó ember szívének jó kincséből jót hoz elő, a rossz ember pedig a rosszból rosszat. Hisz a száj a szív bőségéből beszél” (Lk 6,45). Főleg a harag, a szexuális kívánságok, az önsajnálát és az aggodás bénító gondolatai ellen kell küzdenünk. Az Egyház tradíciójának kincsesbányája nem véletlenül van tele olyan imákkal, ahol kérjük, hogy Isten vezesse gondolatainkat, tegyen bölcsé, óvjon a gondolati kísértéstől.

Aki az életdöntései megvalósításának útján akar haladni, annak nem csak a belső gondolatai, hanem *a külső életkörülményei felett is gondot kell viselnie* – ismét elsősorban az imádságban. Magát az utat, a körülményeket is úgy kell előrelátóan „hosszú kézzel” igazgatnia, hogy ne kelljen árral szemben élni, azaz az életkörülmények kedvezzenek a benső döntés megvalósításához. Az imában körültekintünk, és Isten előtt megfontoltan szemügyre vesszük: mi segít, és mi gátol az üdvösség felé. *A segítő körülményeket elő kell idéznünk, meg kell teremtenünk: ilyenek a jó kapcsolatok, a közösség, a kedvező időbeosztás, az előreívő életfegyelem, a szaktudás, a megfelelő anyagi-technikai háttér, a*

segítségkérés csatornáit. A gátló körülményeket pedig erős kézzel le kell vágni: a lehúzó kapcsolatokat, a bomlasztó időbeosztást és fegyelmezetlenséget, a lehetetlenné tevő tárgyi körülményeket. Az ember ettől ember: az állat észleli a környezetet, az ember hominizációja kezdetétől műveli, alakítja a környezetét, azaz világa lesz. Ez a másként látás és viszonyulás azzal kezdődik, hogy az ember „felnevez”⁴¹. Az ember látása teremtő látás – az imádságban. A Szentháromságra tekintve az ember értelmezi a világ empirikus tényeit, s már az értelmezés alakítás. Aztán meglát, felfedez új alternatívákat, jobb cselekvési lehetőségeket, a szeretetet jobban elősegítő körülményeket – így az ima éppen szolgálja azt a rugalmasságot, amit a tehetségfejlesztésben Csikszentmihályi is fontosnak tart. De az ima magasabb szemszögéből azt is jobban látja, mi és ki, milyen életstílus és életkörülmény nem segíti a Teljesség felé – ami talán a mindennapokban nem is tűnik olyan bomlasztónak. Úgy is mondhatnánk: az imádságban is folytatódik a teremtés és a gondviselés, a jobb világ teremtése és az életvezetés fölötti gondviselés – egészen a világ végéig.

4. Az ima, mint kontroll az életvezetés fölött

Az ima mindig egy kicsit előrevételezett utolsó ítélet (A. Bloom): összegzem Isten tekintete előtt, honnan jövök és hová megyek, mit kaptam, mivel tartozom, miért adok hálát, miért kérek bocsánatot. Aki rendszeresen tükörbe néz, az folyamatosan tisztában van önmagával. Az imát lehet hasonlítani a szűrővizsgálathoz, ami akkor jó, ha rendszeres, ha rögzített időpontjai vannak. Minél hamarabb észrevesznek egy kis elváltozást pl. a tüdőben, annál könnyebb gyógyítani. Míg a kis elváltozást nehezebb észrevenni, viszont könnyebb gyógyítani – addig a nagy elváltozást, a nagy daganatot könnyű észrevenni, de nehéz gyógyítani. A rendszeres szűrővizsgálat akkor jó, ha időponthoz van kötve, s nem a baj súlyos megérzéséhez.

Az imádság rendszeres kontroll az életvezetés fölött. Itt is igaz: minél hamarabb észreveszem életem kilengéseit, annál könnyebb korrigálni, váltani. Az imádságban Krisztus tiszta tekintete elé állunk, és igyekszünk idejében a kis vétségeket észrevenni, amikor még nincs súlyos ára az eltérésnek. Minél később veszi az ember észre, hogy váltania kell, annál nagyobb árat fizet hanyagságáért, igénytelen életvezetéséért. Teológiai alapon vallunk egy antropológiai optimizmust: aki rendszeresen odaáll Krisztus megtartó tekintete elé, aki a kegyelemmel együttműködik, az nem esik ki könnyen Isten kegyelméből (Aquinói Tamás⁴²). Maga az imádság jelentheti a kontrollt: miközben Istent dicsőítjük, felmérjük, hol járunk ehhez a dicsőséghez képest. Így a dicsőítés hív és kontrollál, motivál és tisztít. Amikor Isten elé állunk, az az „én” nem egy absztrakt imádkozó, hanem olyan személy, akinek életcéljai, életdöntései, konkrét választásai vannak – azaz a konkrét életvezetésünkől tekintünk Istenre és önmagunkra, szemügyre vesszük életstílusunkat, a konkrét teendőinket, alternatíváinkat és mulasztásainkat. Az imádságban mindezeket Isten elé visszük (ahogy majd az utolsó ítéleten), s ezekért kérünk, adunk hálát, miattuk kérünk bocsánatot. A nagy ítélet előtt így válik „előrevételezett ítéletté” minden ima. A teológia ezért hangsúlyozza: nagyon fontos, hogy az imának rögzített ideje legyen az életvezetésben: a napi, heti és éves menetrendben. Az alkalmi ima is több, mint a semmi, de gyöngesége éppen alkalmisága. Gyarló módon akkor szoktunk jobban imádkozni, amikor nagy baj van, amikor mélyet zuhantunk a lejtőn. Az alkalmi ima gyöngesége, hogy nem rendszeres, ezért nem is nyújt rendszeres kontrollt: ki van szolgáltatva a kedvnek, hangulatnak, vagy éppen a balsorsnak. Pedig az imában az ember előre szeretne okos lenni, nem utólag. Így a kontroll beépítése alázat kérdése.

A kontroll elsődleges kérdése: „*a jelen életstílusommal merre haladok?*”, „*ha így folytatom, akkor abból mi lesz?*” Kell egy bizonyos fokú intelligencia, hogy előre lássam azt, ami még nem

⁴¹ Platón az emberlét lényegének tartotta a „felnevezést”, s ilyen értelemben analizálta az „an-throposz” fogalmát, ami filozófiailag igaz lehet, de a nyelvészek vitatják.

⁴² De Veritate q. 27 a. 1 ad 9.

történt meg, de ami be valószínűleg fog következni, ha így folytatom. A kontrolláló ember ilyenkor előre meghúzza a cselekvése láthatatlan fonalait, s gondolataiban látja, hová vezet, ahogy imádkozik, ahogy viselkedik házastársával és szeretteivel, ahogy dolgozik, ahogy vigyáz az egészségére. A kontroll így végződhet hálában, Isten dicsőítésében, az önbecsülés megerősödésében – de váltásra is készíthet, nehogy oda jussunk, ahová nem akartunk jutni. „Jobb félútról visszafordulni, mint rossz helyre érkezni” – tartja a mondás. Persze a váltás nemcsak előrelátó intelligencia kérdése, hanem bátorságé is: a sodró eseményekből és a hanyag életstílusból tudni kell időben kiugrani, hogy valódi céljaink felé igaz életvezetéssel haladjunk.

5. Az erkölcsi lecsúszás és feltámadás: az ima hiánya, ill. ereje

Az ember nem hirtelen lény: nem egyetlen nagy döntéssel rontja el az életét, hanem a mélyponthoz csúszós lejtő vezet. A lejtő törvénye szerint a lecsúszás lassan indul, majd egyre nehezebb a kontroll, begyorsulnak az események, s a végén megtörténik a katasztrófa. Bár a két végpont a szembeszökő: látványos, amikor még minden rendben van a tanulásban, életpályában, pedagógusi hivatásban, s majd látványos a pályaelhagyás, a kiégés, a válás. A két látványos végpont között nem annyira szembeszökő maga a csúszás, annak az állomásai. A lejtőnek fázisai vannak, s minden egyes fázisban kimutatható az imádság hanyagolása.

1. *A horizont elvesztése: Isten tekintetének elvesztése, aminek következménye a belső gondolatvilág koherenciájának szétbomlása.*⁴³ Az életvezetés bomlása a gondolatvilágban kezdődik, hívőknél és nemhívőknél is. A keresztény számára az imádság mindig az életvezetés kulcsa, mert az élő kapcsolatot jelent Istennel, valamint állandó rátekintést az életcélokra és életstílusra. A lejtő első állomása így az imádság hanyagolása, ami belül történik, alig észrevehető módon. *Az élet csödjé az alapdöntés hangtalan széthullásával kezdődik, ami átültetődik az életdöntésekbe, a nagy célokba, s majd a napi döntésekbe is.* Ha az ember hosszú ideje nem érzi a meghívottság „huzatát”, akkor magába roskad, elfárad, vagy más irányba kezd lépegetni. A képzett szemnek észre kell vennie önmagán és szerettein, ha az imádság igénytelen, rutinszerű lett vagy elmarad. A lecsúszónak bűne miatt nincs kedve Isten szemébe nézni, az imában az utolsó ítéletet elővételezni, az isteni kritikát meghallgatni, ezért „nincs kedve” imádkozni. Persze itt nem az 1-2 napos hanyagolásról van szó, hanem hetekről: az Ankürai Zsinat szerint 3 hét már súlyos hanyagolás.
2. *Az emberi kontrollszemélyek kerülése: az isteni kontroll hanyagolásával párhuzamosan fut az emberi kontroll hanyagolása.* A lecsúszó elkezd távolságot venni családjától, közösségeitől, barátaitól, papjától. Olykor erősen sérteget minden irányba, hiszen így tud eltávolodni: „nem értetek meg, nem szerettek, nem fogadtok el”. Ugyanakkor társas lényként elkezd olyanok felé közeledni, akikkel egy irányba akar tartani, mert ők „megértik és elfogadják”. Ismét kitűnik az imádság hiánya: *nem akar azokkal és azokért a célokért imádkozni, akikkel korábban ez jól ment.* Alapszabály, hogy ilyenkor a lecsúszó kezét sohasem szabad elengedni sem a közösségnek, sem a szülőnek, pedagógusnak, sem a papnak. Minden felnőtt tudja, hogy a sértések ilyenkor nem neki szólnak személyesen, hanem az általa képviselt értékeknek, végső soron a Szentnek.
3. *Az életfegyelem, az időbeosztás szétesik:* mivel az imádság összpontosít az életdöntésekre, a nagy célok felé, ezért az imádság belső hanyagolása egyre inkább meg fog jeleni a külső életvitelben is. Szét fog esni az időbeosztás, a kapcsolatok hanyagolódnak, a munkarend foszladozik, állandó lesz a kapkodás és az ígéretés. A külső fegyelmezetlenség a belső fegyelem hiányának a tünete. *Nincs aszkézis, böjt, rögzített ima az életében.*⁴⁴ Mivel elkezdett más irányba, más dolgok felé élni, azok figyelmet, energiát, időt rabolnak el addigi fő céljai megvalósításától.

⁴³ KLAUS DEMMER: Sünde, in *NLChM*, Uő: *Fundamentale Theologie des Ethischen*, i.m. 296-300.

⁴⁴ MICHAEL ROSENBERGER: *Fasten – Klärung und Versuchung*, in, PETER FONK – UDO ZELINKA (szerk.): *Orientierung in plurarer Gessellschaft*, Freiburg 1999. 222-243. KLAUS DEMMER., *Angewandte Theologie des Ethischen*, i.m. 72-75.

4. *A lelkiismeret tompulása:* a csúszós lejtőn az egyik legfontosabb állomás a lelkiismeret értékítéletének tompulása. A zuhanó ember eltávolodott az isteni és az emberi kontrolltól, gyorsulnak az események, az értékítélet kontúrjai elmosódnak. A bűn kicsit játéknak tűnik, amihez a lelkiismeret lassan a beleegyezését adja: a bűnnek elkezd az előnyeit nézni, a jó elvesztésének drámáját elkezd bagatellizálni, ezért egyre több és egyre súlyosabb bűnöt enged meg magának. Az életvezetés lassan átfordítja a lelkiismeret iránytűjét, s ha az iránytű átfordult, akkor az élete egész hajót rossz irányba fogja vinni. Ha *a lelkiismeret művelésének elsődleges helye az imádság*, akkor ezen az állomáson is kimutatható az imádság hiánya, hanyagsága. A lelkiismeret szentély (GS 16), ahová imádsággal lépünk be és találkozunk az élő igénnyel, Istennel. Az imádság hanyagolása tulajdonképpen Isten lelkiismeretben megszólaló hangjának a hanyagolása is. Ennek külső jele lehet a Tanítóhivatal, a biztos erkölcsi értékek támadása, hiszen ezektől „vissza akarja venni” a lelkiismeretét, hogy aztán önkényesen dönthessen.
5. *Előrelátás és váltás a lejtőn:* bár a lejtő minden állomásán Isten hív és váltásra indít, de vannak kitüntetett fordulópontok, ahol minden sodró lendület és eddigi szokás ellenére az egyén önmaga elé állítatik. Nélküle nincs egyre lejjebb, nélküle nem vész el a teljes élete: azaz vannak olyan helyzetek, ahol tudatosan és szabadon nem vált, nem él másként, dönt a további csúszásról. Az imádság az a találkozás, ahol beláthatja bűnös életvitele rossz irányát, ahol még ráébredhet fő életdöntéseire, ahol még erőt nyerhet a váltáshoz. *Az imádság hiánya itt is látszik: a tékozló fiú előbb „magába szállt”, s azután indult haza.* Ima nélkül nincs magunkba szállás, metanoia, megtérés, és ezért nincs váltás.
6. *A pótlék eluralkodik:* ha már a nagy célok elérhetetlennek tűnnek, akkor a bűnös elkezd valaki- valami másért élni. Elveszettnek hiszi életdöntéseit, hiszen nem volt ereje váltani, s ekkor keres új életcélokat. Ezekre a pótlékokra mindig az a jellemző, hogy hamisak, hazugságok. *Az ima az, ami az egészre irányít, s ebben a horizontban találjuk meg a rész értékét.* Ha a horizont elveszett, akkor a részek tolakodnak előre, melyeknek az ember rabja lesz. Ilyenkor lehet pótlék a munka, a hatalom, a szexualitás, mindenféle függőség, sőt: még a fundamentalista vallásgyakorlás is. A lecsúszó ember most már ezektől vár minden boldogságot, ezért űzi azokat megszállottan. Mivel minden pótlék hazugság, az élet könnyörtelenül le fogja leplezni azokat.
7. *Önsajnálattal és a vádaskodás:* a fő életcélok és a pótlékok elvesztése után nem marad más, mint a semmi. A semmi önsajnálatra és vádaskodásra indítja: elkezd Istent és embertársait hibáztatni. Egy pszichológiai háritás van munkában: a lejtőn önszántából elinduló ember elkezd az áldozat szerepében tündökölni. Azonban bármennyire hálás szerep áldozatként sajnálni és sajnáltatni magunkat, mégis tudni kell: az önsajnálattal és mások hibáztatásával veszélyes iszap, oda ragaszt, ahol sajnáljuk magunkat és vádolunk másokat. Az imádság hiánya itt már azért nagyon veszélyes, mert az ima mindig erőt adna a váltáshoz, s ami a még fontosabb: alternatívákat kínálna. Az imában idézzük fel, hogy a szerető Isten milyen gazdag alternatívát kínál fel Zakeusnak, a bűnös asszonynak. *Az imát elhagyó tudata sajnos befog szűkülni,* nem lát reális kiutat, vagy csak bűnös „megoldást” talál. A beszűkült tudat csak szűken méri fel a kitörési lehetőségeket és ehhez az önerőt. A főbűne nem az lesz, amit ilyenkor tesz (pl. öngyilkosság), hanem az a hosszú hanyagság, ahogy idáig jutott.
8. *A gyepelő elengedése:* már mindegy. Még áll a ház homlokzata, de az alap már eltűnt. Még éppen virágzik a virág, de a gyökereket már elrágták a férgek. A teljes feladás rezignációba, cinizmusba, depresszióba űzi az embert. A „semmi” válik semmirekellő életvezetésének fő szavává.
9. *Az élet összeomlik:* egy vagy több nagy életdöntés összeomlik. Úgy tűnik, vége a hivatásnak, a hitnek, a családnak, a fő céloknak. Az egyre súlyosabb bűnök a halálos bűn állapotához vezetnek: az ember az egzisztenciális pokolban uralja magát, Istent távolinak, a jó embereket idegennek, a jó élet lehetőségét abszurdnak tartja. Tulajdonképpen ez a bűn teljessége, az „averiso a Dei”, a Szentlélek elleni bűn, a halálos bűn.⁴⁵

⁴⁵ KÉK EMERENCIA: *A Szentlélek elleni megbocsáthatatlan bűn értelmezése*, Jel, Budapest 2011, 239-318.

A bűnös lejtőn végig tapintható a fő ok: az ima hanyagolása. Valóban minden tragikus, összeomlott vagy éppen zuhanó ember fő bűne az imádság szörnyű hanyagolása. Minden összeomlott vagy éppen zuhanó életvezetés mélyén mint egy nagy vasgolyó gurul az ima hiánya. Az ilyen sorsokat látva (vagy átélve) érti meg az ember, hogy az ima nem díszítőelem a vallásosságunkon, nem fakultatív, és nem pusztán szokás. *Az ima hiánya az életvezetés lassú, de biztos összeomlásához vezet.*

Az ember imádkozva alakítja életét. A Gondviselő azzal tiszteli és szereti az embert, úgy is akar az embernek segíteni, hogy képessé tette a saját élete fölötti gondviselésben. Ezt a gondviselést az ember az imádságban gyakorolja, s ekkor Istent nemcsak szóban, hanem életével is dicsőíti. Így áldásosan visszahat a konkrét tettekre a jó ima: a tehetség fejlesztésére is. Ha imádkozik a tanuló és a szülő, a pedagógus és a hitoktató, a papa és az államférfi, akkor ugyanaz a Lélek vezeti őket a teljesség, az igazság, a jóság felé. A tehetség kiművelése tehát nem pusztán emberi vállalkozás, nem pusztán pedagógia és pszichológia, hanem *van spirituális dimenziója is.*

„Mi készíthet egy fiataalt arra, hogy a kiválóság felé vezető nehéz utat válassza, miközben jelentős társadalmi és kulturális erők – sokkal könnyebben elérhető célokat felvillantva – letérítenék őket erről az útról? Nagy erőfeszítéseket tenni annak érdekében, hogy a legtöbbet hozzuk ki magunkból, manapság nem népszerű. A mai rohanó világban ez nem tűnik túl értelmes felfogásnak. De mit értünk a 'legjobb'?' Ahol a kapzsiság és az önzés elfogadható, és ahol furcsa, ha valaki azért csinál valamit, mert jó, ott a tökéletességre való törekvés nem éppen megbecsült hozzáállás. De rendületlenül hisszük, hogy minden ember tisztában van a tökéletességre törekvés jelentőségével, és *akinek csak egyszer lehetősége is nyílik átélni egy ilyen élményt, az nem vágyik többé más, a könnyebb utakra.*”⁴⁶

Papp Miklós

⁴⁶ CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY: *Tehetséges gyerekek*, 35.